УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ

9|2023

Фото: **В'ячеслав Раєвський**

9 771802 586009 09

Мрії про Перемогу 3

Чи дійсно «стратегічна оборона» —
єдиний варіант у 2024 році? 7

Сергій Гакман:
«Румуни бачать себе
учасниками відбудови України» 11

Культурна деколонізація
під час повітряної тривоги 19

Деколонізація для українців —
це проста й очевидна боротьба за виживання 25

Деколонізація в головах 27

Витіснення, заміщення, прийняття?
Як має піти деколонізація Півдня —
на прикладі Херсона 32

Богдан Тихолоз:
«Якщо під пам'ятником Леніна написати,
що це Бандера, а під колгоспницею,
що це Докія Гуменна, то це не спрацює» 36

Деколонізація в українській Бессарабії (Буджаку):
деколонізувати свідомість 43

All'alba vincerò 48

Артур Железняк:
«Як фільми, так і музика повинні діяти як кулі.
Ми тими кулями стріляємо в бік ворога» 51

Українські дев'яності в кіно: кримінал,
перше кохання і почуття свободи 56

«Степне» Марини Вроди:
спостереження за вічністю 60

Рецензії 62

Наш читачу!

Нам не залишається нічого іншого, як вистояти найближчими місяцями. 2024 рік не буде легшим, ніж попередній, а в багатьох аспектах може виявитися важчим навіть за 2022-й. Хоч усе це умовно, бо що може бути страшніше за 24 лютого 2022 року, за блокаду Маріуполя, за Бучу й Ізюм?

Та все ж таки легко не буде ні в тилу, ні у відносинах із союзниками, тим більше — на фронті. Українські коментатори прогнозують початок політичного життя, а під цим треба розуміти й певний розбрат уже наприкінці весни 2024 року, коли закінчиться президентський термін Володимира Зеленського. І хоч його повноваження не закінчаться і не будуть обмеженими, треба бути готовими до того, що певна частина українців буде піддавати сумніву його легітимність, а москва це використовуватиме й підживлюватиме. Українська опозиція може захотіти частково скористатися цим послабленням президента, а президент і його команда може піддатися спокусі використати це як аргумент для посилення авторитарних тенденцій і боротьби з опозицією.

Західні партнери потонуть у нескінченних виборах, а із цим пов'язані ризики подальшого використання української карти як інструменту у внутрішньополітичних розбірках. Україні життєво потрібна підтримка сильних гравців, як-от Сполучені Штати, Німеччина чи Франція. Але, як засвідчили останні події, ігнорувати своїх «малих» близьких сусідів — дуже небезпечно. Без Польщі, Словаччини, Угорщини й Румунії Україна опиниться в повній блокаді. А росія цю блокаду намагається створити.

Втома від війни — як та реальна в Україні, так і та віртуальна у світі — нас не покидатиме. Але перед нами — тими, хто не на фронті — мають стояти два завдання. По-перше, невпинна підтримка українських військових, по-друге, боротьба на інформаційному фронті. Наразі вже багато хто зрозумів, де добро, а де зло. Де право, а де безправ'я. Але не всі ще зрозуміли, які справжні причини цієї війни і яка її мета. Бо загарбання територій, як багато хто думає, не є справжньою метою росії. Вони необхідні, але вони — не ціль. Тому ніякі мирні переговори й територіальні поступки не дадуть бажаного результату. Ціллю є імперія. Її відродження, її втримання. Недарма російський президент каже, що війна в Україні — це «питання життя і смерті».

Темою цього номера є деколонізація. Бо спочатку нам потрібно розібратись у цій складній проблематиці, яку наразі не розуміють і в Україні.

Від редакції «Українського журналу» — Ленка Віх

Русский
военный
корабль,
иди
нахуй!
Authorized Dealer
EDWIN
STETSON
PUTIN'S
SUPPORTERS
NO ENTRY!
RADIO 1
VISA
TATTOO
UZI
carhartt
WORK IN PROGRESS
EDWIN
エドウイン
STETSON.
SINCE 1865
friedaily
styled in berlin
EASTPAK

Мрії про Перемогу

Євген Магда, Київ
Фото: **Український журнал**

Перемогу потрібно здобути. Ця аксіома для мільйонів українців не потребує доказів. Однак продумати та омріяти формат перемоги також необхідно, і тут ми не можемо покладатися ані на владу, ані на партнерів, це наша персональна відповідальність як громадян.

Знищений на аеродромі Гостомеля найбільший у світі літак Ан-225 «Мрія» не підлягає відновленню. Побудувати такий самий, як пропонували окремі ентузіасти, фактично неможливо до завершення активної фази бойових дій. Приземлення мрій — це те, що нам сьогодні, за великим рахунком, вкрай потрібно, наші мрії повинні стати цілеспрямованими та прагматичними. Надто важка війна триває вже понад два роки, надто важкими є втрати та збитки.

Я хочу запропонувати різні категорії мрій. Ви можете обрати одну чи кілька — на ваш розсуд. Головне — мріяти та визначати для себе цілі, рухатися вперед та не зупинятися на шляху до омріяної вершини. Яка, повторюся, у кожного може бути різною. Уніфікація мрій — атрибут авторитарної чи тоталітарної держави, нам потрібне різноманіття мрій, яке складає мозаїку нашого успіху.

Мрія про Україну

Її підвалини було закладено успіхами Сил Оборони України в перші тижні широкомасштабного вторгнення росії. Наші захисники не дозволили знищити суб'єктність України, фактично зберегли її на політичній карті світу. Так, росія зуміла окупувати, починаючи з 2014 року, майже 1/5 української території, проте її плани перетворити нашу державу на плацдарм для подальшого тиску на Захід провалилися. Спільними зусиллями ми довели, що Україна потрібна мільйонам людей, що свідчить про зрілість нашої державності.

Мрія про Європу

Європейський Союз доволі несподівано став лідером у питанні допомоги Україні

в протидії російській агресії. Статус кандидата на вступ до ЄС влітку 2022 року та рішення про початок переговорів про вступ до Європейського Союзу в грудні 2023 року продемонстрували зацікавленість Брюсселя у зближенні з найбільшою країною континенту. Проте давайте не забувати, що процес європейської інтеграції не буде бліцкригом, адже через російську агресію Україна, зазнавши величезних збитків, перетворилася на найбіднішу країну Європи. Однак повернення до європейського дому має стати для українців вагомим елементом національної ідеї.

Мрія планетарного масштабу

Перемога в російсько-українській війні повинна суттєво збільшити можливість України впливати на світові події. Звісно, це може відбутися за умови значних змін архітектури міжнародних відносин, зокрема, помітного послаблення росії. Однак про власні переваги — ресурсні, транзитні, про участь у заснуванні ООН та готовність пропонувати нові формати міжнародної співпраці — Україна повинна говорити вже зараз. Для цього потрібно усвідомити, що війна з рф буде тривалою та виснажливою, і готуватися до нових викликів на міжнародній арені.

Мрія про справедливість

Вона повинна стати однією з головних для мільйонів українців, адже росія вчиняє воєнні злочини в промислових обсягах. Позасудові страти полонених та мирних мешканців, грабунки та зґвалтування, викрадення дітей на окупованих територіях, знищення запасів зерна та його привласнення — далеко не повний перелік цих злочинів. Покарання за них має бути невідворотним, і ордер Міжнародного кримінального суду на арешт владіміра путіна — безумовно, лише перший крок у цьому напрямі.

Мрія про добробут

Україна внаслідок війни з росією постане перед перспективою перебудови економічного ладу. Значна частина підприємств важкої промисловості та металургії зруйнована та не підлягає відновленню. Суттєво впала роль газотранспортної системи, хоч нею, як і нафтопроводом «Дружба», досі прокачуються енергетичні ресурси з рф до країн Європейського Союзу. Величезні збитки та відсутність чіткого бачення шляхів відновлення економіки робить Україну заручницею закордонної допомоги, яка, у свою чергу, залежатиме від якості перетворень всередині нашої країни. Ситуацію необхідно оперативно виводити зі стану замкненого кола, за якою ховається інтелектуальна неспроможність багатьох представників нинішньої влади. Зміна інвестиційного клімату, привілеї малому та середньому бізнесу, створення передумов для запровадження новітніх технологій, виробнича та податкова гнучкість виглядають сьогодні запорукою забезпечення зростання добробуту мільйонів українців.

Мрія про повернення

Мільйони громадян України були змушені залишити межі держави внаслідок агресії з боку росії. Переважна більшість із них перебуває в країнах ЄС, хоч не варто забувати і про тих, кого обставини примусили виїхати на територію рф або Білорусі. Російська агресія спричинила найбільшу міграційну кризу в Європі після Другої світової війни, і про це необхідно говорити вже сьогодні. Очевидно, що повернути всіх без винятку громадян неможливо, однак необхідно вже сьогодні напрацьовувати реалістичні алгоритми повернення та використання ними отриманого в ЄС досвіду та знань на користь Україні.

Мрія про добросусідство

Росія зруйнувала міф про братські народи далеко не 24 лютого 2022 року, проте

її агресія оголила низку інших проблем. Ми володіємо мізерною інформацією про події в Білорусі та Молдові, хоч довжина кордону з кожною із цих республік колишнього СРСР перевищує 1000 кілометрів. В останньому кварталі 2023 року суттєво зіпсувалися відносини з країнами Вишеградської четвірки, і без нормалізації діалогу в цьому напрямі говорити про реальну євроінтеграцію буде дуже складно. На Румунію очікують президентські та парламентські вибори, які спроможні змінити нинішнє сприятливе ставлення Бухареста до Києва. Чи готові в Україні будувати прагматичні відносини із сусідами? Питання, на жаль, видається риторичним.

Мрія про море

У цьому випадку йдеться не про відпочинок, а про інтереси України у використанні морських шляхів для перевезення вантажів. Відтак першочерговими завданнями є позбавити Азовське море статусу внутрішнього озера рф та зберегти тиск на Чорноморський флот росії, який дає змогу транспортним суднам вивозити з українських портів зерно, руду та інші українські товари на експорт. Україна вже вписала своє ім'я до історії військово-морських протистоянь і тепер повинна зберегти позитивну динаміку.

Мрія про ідентичність

Російсько-українська війна помітно прискорила процес формування української політичної нації. Ніде правди діти — ескалація насильства з боку кремля допомогла зрозуміти стан справ багатьом із тих, для кого війна не розпочалася в лютому 2014 року. Маємо наголошувати на тому, що в Україні завершується процес формування багатонаціональної політичної нації, і перемога над росією має стати ефектною крапкою в цьому питанні.

Мрія про мир

Вторгнення росії розпочало найбільшу в Європі війну в XXI столітті, яка вже спричинила жахливі наслідки. Ми всі мріємо не так про мир, як про Перемогу, і маємо усвідомлювати, що без демонтажу російської імперії, яка мімікрує під федерацію, говорити про стабільність у Європі та світі не випадає. Тому завдання України — отримати від світової спільноти мандат на роботи з демонтажу та переформатування росії, яка становить усе більшу загрозу сучасному світу.

Різних мрій може бути багато. Критерієм зрілості та стійкості українського суспільства можна назвати насамперед конверсію масиву мрій у предметні плани або разючі досягнення. Війна з росією позбавила нас можливості мріяти абстрактно, «про все», нам доведеться омріяти процес відновлення України в економічному плані, її трансформації в громадсько-політичному аспекті та зростання власної суб'єктності на міжнародній арені. Мрії мільйонів мають стати дороговказом для сотень та тисяч, які стоять зараз або встануть протягом ближчого часу біля стерна управління країною. Не треба бути Мартіном Лютером Кінгом, щоб сказати «У мене є мрія», достатньо дозволити своїй уяві побудувати реальність, кращу за сьогодення.

Від системності та масштабності наших мрій буде залежати не лише наша Перемога, але і швидкість процесу відновлення України. Нам необхідно мріяти вже зараз, вибудовуючи траєкторію зростання нашої держави. Це не лише спільна мета, але і предметний інтерес нашого суспільства.

ПОЛІТИКА

Чи дійсно «стратегічна оборона» — єдиний варіант у 2024 році?

Михайло Самусь, директор New Geopolitics Research Network
Фото: **В'ячеслав Раєвський**, **Український журнал**

Маємо дійсно важливу дискусію, яка розгорнулася в західних та українських медіа, а також, безсумнівно, у високих кабінетах в Україні та її партнерів. Низка публікацій та думок важливих спікерів говорять про те, що Україна не може розраховувати на успіх у наступальних операціях і має переходити до «стратегічної оборони». Зокрема, досить чітко цю думку сформулював президент Чехії Петр Павел, котрий однозначно виступає на боці України і його думки варто сприймати серйозно.

Чеський президент говорить про те, що союзники рекомендують Україні обмежити наступальні дії та посилити оборону, оскільки Київ, на відміну від країни-агресора росії, зараз має обмежені можливості на полі бою. Особливо це стосується артилерії, далекобійних ракет та винищувачів F-16, сказав Петр Павел. На його думку, «баланс сил» на фронті може дати зрозуміти Україні та росії, що «подальших успіхів їм не досягти, і що настав час переговорів».

Виходить, що західні партнери вважають, що на українсько-російському фронті настав той самий «глухий кут», про який уже досить довго говорять і в українському, і в західному воєнно-політичному середовищі. А це значить, що росії вдалося перевести війну в затяжну фазу, чого Україна й Захід намагалися уникнути.

Однак тут виникає запитання: а якщо дійсно Україна погодиться на перехід до

«стратегічної оборони» у 2024 році, здійснюючи накопичення необхідних військових інструментів, провівши мобілізацію та, теоретично, набравшись сил перед наступним етапом війни, чи зможе Україна потім (у 2025-му) перейти до «стратегічного наступу»? Чи буде цьому сприяти військова та міжнародна обстановка і чи не використає 2024 рік росія (та так звана «вісь зла») для посилення власного військового та військово-промислового потенціалу?

На мою думку, відповідь на це запитання все ж таки більше песимістична, ніж оптимістична. Розвиток глобальної ситуації говорить про те, що «вісь зла», до якої входить росія, КНДР та Іран (за економічної та концептуальної підтримки Китаю) ефективно нарощує свої спроможності щодо випуску як базових військових матеріалів (зокрема артилерійських боєприпасів), так і ракетних систем та далекобійних дронів. Фактично, росія перетворює Північну Корею на великий військовий цех для задоволення потреб ЗС рф на українському фронті. З іншого боку, росія передає КНДР ракетні технології (а можливо, і ядерні), котрі можуть бути використані для нарощування випуску балістичних та крилатих ракет як власне для Північної Кореї, так, знову ж таки, і для росії. Поки що цей «військово-промисловий проєкт» росії в КНДР не запрацював на повну потужність, однак протягом 2024 року він, імовірно, вийде на свій максимум. Наслідки цієї співпраці будуть відчуватися не лише в Україні, але й у всій Східній Азії, бо суттєво зростуть загрози для Південної Кореї, Японії, Тайваню та і, власне, США.

Водночас наші партнери вступають у «рік виборів», який, хоч і не змінить стратегічне розуміння необхідності підтримки України та протидії агресії росії, може внести суттєві корективи в конкретні підходи до реагування на хід російсько-української війни.

Так само, як співпраця між Іраном та росією. Нарощування виробництва далекобійних ударних дронів та балістичних ракет може як посилити можливості російської армії, так і наростити спроможності Ірану для дестабілізації ситуації на Близькому Сході. Це може мати глобальний вплив як на військово-стратегічну, так і економічну ситуацію. Загроза від іранських проксі вже зараз часто впливає на світові шляхи перевезення нафти та інших товарів і, як наслідок, на розвиток геополітичних процесів у цілих регіонах.

Водночас наші партнери вступають у «рік виборів», який, хоч і не змінить стратегічне розуміння необхідності підтримки України та протидії агресії росії, може внести суттєві корективи в конкретні підходи до реагування на хід російсько-української війни.

Передвиборча турбулентність у США вже породжує запитання щодо можливості отримання Україною повноцінної підтримки у 2024 році, особливо що стосується забезпечення бойових можливостей Сил оборони України. Європа, яка відчуває зростання відповідальності за забезпечення і власної безпеки, і підтримки України в протистоянні з росією, на тлі серії національних виборів та виборів до Європарламенту дуже намагається, але, на жаль, не зможе повністю компенсувати зменшення американської допомоги й у кількості, і в номенклатурі озброєнь та інших військових інструментів.

Тобто, на мою думку, пропозиція Україні від наших партнерів стати в «стратегічну оборону», це все ж таки більше рефлексія на власні страхи й важкопрогнозовані

Саме блокада Криму та початок наземної операції з деокупації Криму створить умови для стратегічного перелому у війні. Без цього перелому продовження ведення війни у форматі «стратегічної оборони» з перспективою переходу в наступ у 2025 році чи пізніше буде посилювати «глухий кут» на полі бою і формувати сприятливі умови для досягнення росією власних стратегічних цілей.

результати політичних процесів у Європі та США, аніж на реальну ситуацію на фронті чи на прогнозування змін військово-стратегічної ситуації у світі.

Моделювання ситуації, коли Сили оборони України протягом року припинять активні наступальні дії та будуть зміцнюватись у форматі «стратегічної оборони», вказує на те, що наприкінці 2024 року росія буде ще більш підготовленою до широкомасштабних бойових дій (після нової хвилі мобілізації та масового постачання боєприпасів від КНДР, «Шахедів» з Ірану та накопиченим арсеналом ракет). Саме восени 2024 року (якщо росії це дозволити зробити) кремль, можливо, буде готовий до нової спроби широкомасштабного наступу, у тому числі, не виключено, і з території Білорусі.

При цьому відсутність нових асиметричних, більш потужних операцій СОУ в Чорному морі дозволить виробити росії ефективні засоби протидії українським морським дронам та крилатим ракетам і нейтралізувати ефективність українського асиметричної «москітної» тактики. Зі свого боку росіяни вже розпочали виробництво своїх морських дронів, які можуть уже у 2024 році почати активно атакувати цивільні судна, військові кораблі та інші об'єкти України та країн-членів

НАТО. Також росіяни можуть наростити мінування акваторії Чорного моря в районі територіальних вод України й таким чином повернутися до зусиль зі встановлення морської блокади України.

Взагалі, якщо повертатися до базових параметрів російсько-української війни, то варто звернути увагу, що українське військове командування визначає центром тяжіння цієї війни (Centre of Gravity за теорією Клаузевіца) Крим та його деокупацію. З огляду на це, саме блокада Криму та початок наземної операції з деокупації Криму створить умови для стратегічного перелому у війні. Без цього перелому продовження ведення війни у форматі «стратегічної оборони» з перспективою переходу в наступ у 2025 році чи пізніше буде посилювати «глухий кут» на полі бою і формувати сприятливі умови для досягнення росією власних стратегічних цілей.

Цілі росії є протилежними до завдань ЗСУ: вони прагнуть прорвати фронт на Донбасі, не допустити початок деокупації Криму Силами оборони України і примусити Україну до переговорів (тобто замороження конфлікту й капітуляція на умовах росії). Власне, якщо Україна стане в позицію оборони на цілий рік, реалізувати це завдання росії буде значно легше, ніж якщо СОУ протягом 2024 року будуть вести активні наступальні операції (не обов'язково стратегічного масштабу) із чітким акцентом на центр тяжіння цієї війни. До речі, наступальні операції на південному напрямку аж ніяк не означають скасування заходів із розбудови потужних оборонних ліній на сході та півночі, а також у відповідних районах Запорізької області. Якраз на цих напрямках варто максимально приділити увагу створенню непрохідної оборони для росіян. Щоб питання окупації всієї Донецької області або повторна атака на Київ виглядали для російських генералів нездійсненим завданням.

Звісно, теорія має завжди бути підкріплена ресурсами. І проведення наступальних операцій із фокусом на Крим потребує забезпечення відповідними інструментами (насамперед сучасною авіацією та далекобійними високоточними ударними засобами). Що знову повертає нас до початку: якщо партнери не зможуть нам дати відповідні системи озброєнь уже зараз, Україні буде вкрай важко сподіватися на успіх у 2024 році. А значить, взагалі на успішний результат у цій війні.

Із цього маємо висновок: нашим партнерам варто відкинути сподівання на те, що Україна відмовиться від планів переламати хід цієї війни й погодиться на переговори (капітуляцію) з росією. Краще напружити свої політичні та економічні спроможності (які насправді ще мають величезний потенціал, на відміну від росії) і допомогти Україні зробити вирішальний крок у цій війні у 2024 році. Щоб у 2025-му, незалежно від результатів виборів у США та Європі, продовжити руйнувати «вісь зла» і зберегти глобальне лідерство. Бо інший варіант може бути не таким конструктивним та прийнятним.

Сергій Гакман:
«Румуни бачать себе учасниками відбудови України»

Спілкувалася **Катерина Шестакова**
Фото: **архів Сергія Гакмана**

Сергій Гакман — кандидат історичних наук, заступник директора Чернівецького регіонального центру підвищення кваліфікації. Член Робочої Комісії Єврорегіону «Верхній Прут» із питань розвитку міжрегіональних, міжнаціональних відносин, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації, а також член координаційної ради Східноєвропейської регіональної мережі Глобального партнерства з попередження збройних конфліктів (GPPAC).

Один з українських аналітиків у нещодавньому інтерв'ю зазначив, що українсько-румунські відносини майже не досліджуються в Україні на експертному рівні. Тобто відсутній системний підхід. За вашими оцінками, ця думка має право бути? У яких категоріях можна оцінити роботу аналітичних центрів?

Я вважаю, що в Україні немає таких центрів, які системно аналізують українсько-румунські взаємини. Проводяться окремі дослідження. Можна вести мову про аналітичний центр «Українська призма». Більше я не зустрічав подібних центрів. Іноді Чернівецький університет намагається щось робити, хоч більшою мірою це стосується транскордонної взаємодії, точкового аналізу без оцінки політики та відносин обох держав. Колись в Одесі було відділення Інституту стратегічних досліджень, де трішечки займалися Румунією, а в основному Молдовою. Ще раніше в Чернівцях функціонував відділ Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн при Академії наук УРСР. За часів незалежної України він перетворився в Інститут світової економіки та міжнародних відносин уже при Академії наук України. А потім Чернівецький відділ ліквідували через скорочення штату.

Отже, станом на зараз немає аналітичних або наукових установ, які системно вивчають проблеми Румунії або питання українсько-румунських відносин. Наявні аналітичні матеріали, як правило, ситу-

ативні й дуже часто залежать від доброї волі конкретного дослідника.

Про що це свідчить?
Це свідчить певною мірою про зверхність щодо Румунії в історичній перспективі. Коли під час війни Румунія виявилася не такою, як її уявляли українські політики, це свідчить про брак спеціалістів, відсутність у держави бажання створити умови для тих небагатьох експертів, які продовжують вивчати Румунію. Ви ж розумієте, що займатися таким великим блоком проблем лише на громадських засадах — нереально.

Здається, свого часу Національний Інститут стратегічних досліджень досліджував румунський контекст.
Вони майже ігнорували цю ситуацію, були зосереджені на інших проблемах. Ба більше, коли я захищав свою кандидатську дисертацію про проблеми Бессарабії в контексті радянсько-румунських міждержавних відносин, виявилось, що я монополіст у цій темі.

Якщо проаналізувати наративи, які фігурують в українських ЗМІ, один з основних — спроби румунських політиків зіграти на територіальних реваншах та ідеї «Великої Румунії». Наскільки цей момент небезпечний, зважаючи на те, що цього року в Румунії відбудуться парламентські, місцеві, президентські вибори, а також до Європейського парламенту. Як цьому протидіяти?
На це треба звертати увагу! Але не варто з цього робити основний висновок про ставлення румунського суспільства, адже за Діаною Шошоаке йде менше 9% населення. Ми не знаємо, чи вона здолає прохідний бар'єр. Однак я не знайомий із жодним серйозним аналітиком, який сприймає Шошоаке як провідного політика. Її переважно підтримують люди малоосвічені, з певними маргіналізованими цінностями, певним етнічним забарвленням, без елементарних знань про історію та міжнародні відносини.

Але ж це хороший потенціал для впливу росії, саме через такі сили.
Більше того, її досить часто бачили в посольстві росії в Бухаресті. Тому не виключено, що вона фінансується російською федерацією. Чимало дослідників у Румунії кажуть мені, що багато політичних сил прагнуть вивести Шошоаке за межі закону, позбавити права брати участь у виборах. Адже деякі її вчинки виходять за межі легальності з огляду на законодавство Румунії. Тому її намагаються вивести з виборчого процесу за порушення конституції Румунії.

Як румуни сприймають війну? Можна згадати історії з поромом у Рені, який у серпні 2023 року ледве встиг відплисти від берега в бік румунського Галаца. Або уламки дрона, які впали в грудні 2023 року на румунській території. Як вони оцінюють загрозу?
У румунських політиків немає серйозної любові до українців. Але важливо, що в контексті територіальних змін на користь України вони ще більше не люблять росіян. У цій ситуації, грубо кажучи, вони українців не дуже люблять, а росіян ненавидять. Росіяни — це люди, які увійшли в Румунію в 1944 році і змінили нормальний розвиток їхньої країни на комуністичний із більшовицьким забарвленням. Якщо в СРСР тотальні репресії відбувались у 1930–1950-х роках, Румунія переживала репресії до кінця 1980-х років. Сталінську руку вони відчували до революції 1989 року, повалення Ніколае Чаушеску. Якщо в нас відбувалася перебудова з певними елементами демократії, її можна було назвати більш цивілізованою, порівнюючи з репресивними заходами в Румунії. Там люди боялися розмовляти на вулиці — щоб сказати один одному кілька слів, відходили подалі від інших. Я бачив це своїми очима, коли в 1988 році приїхав

керівником групи в Румунію і спілкувався з румунами з різних прошарків.

Відсутність великої любові до українців не заважає їм залишатися нашими партнерами.
Населення сприймає українців на рівні «а колись вони вкрали в нас Буковину й Бессарабію». Але якщо говорити про дослідників і політиків, вони не такі наївні, натомість абсолютно нормальні та європейські. Якщо на початку 1990-х років ще проглядався певний рівень націоналізму, у тому числі з боку тогочасних дослідників, політиків, то сьогодні румунські політики абсолютно проєвропейські. Діана Шошоаке радше виняток із правил. Більшість із них дуже прагматичні.

Єдині критерії — дотримуватися не етнічних чи емоційних оцінок, а міжнародного права на момент здійснення того чи іншого факту. Так, прикро за події 1940 року. Але в 1947 році змінився кордон, виросло ціле покоління нових громадян по обох боках кордону, на це треба зважати. Коли українці повернули Херсон, це ж не означало, що вони окупанти, ну бо в очах росіян захопили російські землі.

В українських підручниках ми знайдемо дуже мало про румунську культуру та історію, неначе ця країна майже не фігурує в уяві більшості українців.
У більшості випадків українець знає про румунів як про окупантів. Але з погляду міжнародного права не було румунської окупації. У 1918 році румуни завели війська на територію Австро-Угорщини. Ми можемо говорити про Конституанту, Буковинське віче або Генеральний конгрес Буковини, наприклад, але всі ці збори є лише проявом народної ініціативи, аж ніяк не вирішення питань територіальної належності. Вона не вирішується на народних зборах, а затверджується міжнародними правовими документами і двосторонніми або багатосторонніми рішеннями на рівні держав. Інакше ми будемо змушені визнати легітимним рішення мітингу в Севастополі щодо приєднання Криму до росії.

Натомість в українському підручнику ми знайдемо своє власне трактування, українське національне бачення історії.
Так, ми сприймаємо історію через власні українські етнічні емоції. І ми не розуміємо, що якби не війна, яка почалась у 2014 році, ми могли би йти далі старим шляхом. Але як пояснити світу, що анексія 1940 року не схожа на анексію 2014 року? Питання в іншому. Є міжнародне право. Є анексія 1940 року, коли на Буковину увійшли радянські війська, але є радянсько-румунський договір про радянсько-румунський кордон від 10 лютого 1947 року. Саме тоді де-юре Буковина й Бессарабія увійшли до СРСР із погляду міжнародного права. Румуни поставили підпис на договорі про радянсько-румунський кордон. Інша справа, як їх змусили до цього. До того це була тимчасово окупована територія.

Ми не можемо кожного разу змінювати критерії оцінки подій. Тоді це не наука, а чиста пропаганда. І ми забуваємо сказати, що коли нам потрібна підтримка європейських країн, ми чомусь прагнемо використовувати радянські критерії: тут ми віримо, а тут не віримо. Єдині критерії — дотримуватися не етнічних чи емо-

ційних оцінок, а міжнародного права на момент здійснення того чи іншого факту. Так, прикро за події 1940 року. Але в 1947 році змінився кордон, виросло ціле покоління нових громадян по обох боках кордону, на це треба зважати. Коли українці повернули Херсон, це ж не означало, що вони окупанти, ну бо в очах росіян захопили російські землі. Тобто території, які ще раніше рф відібрала й назвала своїми, але світ цього не визнав. Ми повернули наші території!

Ми часто робимо підручники з історії, виходячи виключно з того, як себе почуває дитина етнічного українця. А як себе почуває представник національної меншини, коли читає в підручнику, що він із родини окупантів? Ось у підручнику про Крим написано, як козаки справно забрали коней у кримських татар. Але через дві сторінки історія інша, татари підло вкрали коней у козаків. А як почувається дитина-кримський татарин? Отже, треба робити нейтральними ці оцінки. Принаймні вони мають бути обов'язково науковими. Подивіться на підручники 1990-х років. Ми замінили слово «СРСР» на «Україну», але методологія кремля залишилась. Ми не стали надто цивілізованими у викладанні таких речей.

Але чи маємо шанси порозумітись, якщо вже ідеться про підручники? Деякі дослідники не матимуть точки дотику, ніколи. Чи це новина в науковому та політичному світі?

Так, вони ніколи не зійдуться. Але можна виробити таку ситуацію, коли ми трактуємо по-різному певні події, але не брешемо про факт події. Однакової історії ніколи не буде, це нормально. Однак створювати історію виключно емоціями не можна.

Повертаючись до українсько-румунських взаємин сьогодні, на тлі візитів іноземних політиків румунський президент Клаус Йоганніс бував у нас, здається, лише влітку 2022 року. Про що це свідчить?

Це свідчить про те, що ані ми, ані румуни ніколи не були один для одного стратегічними партнерами першого рівня. Ми дивилися на Румунію як на абсолютно другорядну країну. У нас були президенти, які ніколи не були з офіційним візитом у Румунії, натомість вони по кілька разів бували в Польщі, у США. Це треба змінювати.

Румунія під час цієї війни виявилася найбільш послідовним партнером. Згадайте навіть перекриття прикордонних пунктів, через кілька діб уряд втрутився і вжив певних заходів. На це була політична воля. На відміну від Польщі, де, я припускаю, більш складні відносини між політичними партіями. Їхня взаємодія дещо схожа на ситуацію в США під час електоральної кампанії. Мова йде про використання української карти під час політичної боротьби. Але я не став би драматизувати такі речі.

Ми часто любимо під час наших проблем із сусідами одразу звинувачувати наших же сусідів. Мені доводилося брати участь у регіональних переговорах. Однак спочатку потрібно подивитись у дзеркало, а потім на сусіда. Не забуваймо про другий чинник — елемент кухні. Якщо після кожних невдалих перемовин ми будемо виходити до преси й розповідати неприємні речі, наступного разу не буде з ким сісти за стіл переговорів. Якщо я посварюсь із дружиною, а потім розповім половині міста, яка вона погана, чи буду я мати шанс помиритися з нею, знаючи, що інша половина міста чула про мій прикрий характер?

Коли ми засуджуємо певні кроки наших сусідів, ми повинні думати не тільки, як вилити свою душу й показати гідність, але і про те, як завтра сісти за стіл переговорів.

Ситуацію з партнерством треба змінювати. Хто в цьому більше зацікавлений, ми чи Румунія?

На етапі війни, безумовно, у цьому більше зацікавлена Україна. Але якщо не тільки про війну, у цьому надзвичайно

зацікавлена й Румунія. У Румунії найдовший державний кордон саме з Україною. Адже мати поруч країну, яка до тебе дружня, з якою багато спільних економічних, культурних, соціальних, гуманітарних проєктів — це одне. Але мати поруч країну, яка не є ворожою, але від якої віє холодом — це зовсім інше. Тому Румунія зацікавлена в пом'якшенні цих відносин. А ще зважте на факт Молдови, яка має, я би сказав, родинні стосунки з Румунією. У Молдови лише двоє сусідів — Україна й Румунія. І коли ми з Румунією перебуваємо в добрих відносинах, Молдова також відчуває себе комфортно. А коли відносини між нами холодні, Молдова невпевнена. Щось схоже на стан дитини, батьки якої сваряться.

Румунія під час цієї війни виявилася найбільш послідовним партнером. Зга-дайте навіть перекриття прикордонних пунктів, через кілька діб уряд втрутився і вжив певних заходів. На це була політична воля. На відміну від Польщі, де, я припускаю, більш складні відносини між політичними партіями. Їхня взаємодія дещо схожа на ситуацію в США під час електоральної кампанії. Мова йде про використання української карти під час політичної боротьби.

Крім того, Румунія є для нас надзвичайно важливим партнером у регіональному чорноморському вимірі, як і ми для Румунії. Ми з румунами ділимо Чорне море, де є Болгарія, Туреччина, країни кавказького регіону й росія. Однак коли кількість ворожих країн значно менша, ніж кількість дружніх країн, ти відчуваєш себе більш впевнено.

Ми вели мову про історію, тому можна стверджувати, що концепцію історії можна змінити через діалог. Ми маємо чимало науковців, істориків, політологів, потрібно проводити їхні зустрічі. Ми повинні роз'яснювати, а не користуватись інформацією, яка розповсюджується пропагандистами, коли росія підкидає румунам певні речі про нас, а нам — про румунів.

Чи захищатимуть країни НАТО Румунію, якщо війна дійде до них? Якою мірою і сама Румунія готова більше залучатись у нашу війну?
Румуни дуже чітко усвідомлюють, я маю на увазі прагматичних румунів, не маргінальну Діану Шошоаке: у випадку, якщо впаде Україна, вони будуть наступними. І навіть якщо НАТО завдасть удару по росії, бої точитимуться на території Румунії. Будуть жертви, руйнування. Після війни в Україні парадигма НАТО трішечки змінилась. Раніше передбачалось, що партнери спочатку проведуть консультації, яким чином діяти. Але зараз ніхто не чекатиме на такі консультації. Навіть якщо угорський лідер матиме іншу думку, вступає інший момент: ти член ЄС, чи ні? Адже Орбан також вимушений рахуватися з певними речами.

Ви були учасником Форуму відбудови України в грудні 2023 року. Анонс цієї зустрічі звучав ще в жовтні, однак українські ЗМІ не вдавались у деталі Форуму. Що це була за подія?
У місті Сіная в грудні 2023 року відбувся форум, ініційований румунами, «Відбудова України: стратегічна роль Румунії» за участі багатьох представників з України. Були присутні міністри, депутати обох парламентів, посадовці, представники бізнес-структур та інститутів громадянського суспільства. Цей форум відкрився вітальними словами прем'єр-міністрів Ру-

мунії та України, Марчела Чолаку та Дениса Шмигаля.

Румуни бачать себе учасниками відбудови України. Вони вірять, що Україна переможе. Це для мене є сигналом: якщо вони ведуть мову про відбудову України, вони в це вірять. Хоч з'являється одна проблема: держава повинна бути гарантом для бізнес-структур. Румунія бачить себе певним європейським хабом, який допомагатиме у відродженні України, але потрібні гарантії.

Ми починали нашу розмову з оцінки українсько-румунських відносин в експертних колах. Яким ви бачите вирішення цього питання?

Ті інституції, яких ми свого часу легко позбулись, потрібно поновити. Можливо, у меншому форматі. Але люди повинні отримувати зарплату за аналітичні матеріали. Можливо, їхня робота повинна оцінюватися за принципом виробленого наукового продукту. Коли ми ведемо мову про розвиток України, нам не варто говорити про експертну оцінку з огляду на газетні публікації. Це повинні бути наукові публікації, аналіз. Якщо дослідження на базі університету, для цього потрібне спеціальне фінансування, не на громадських засадах.

Держава повинна нести відповідальність за свої кроки та перспективу. Треба ж вирішувати питання на майбутнє, і не на п'ять років уперед. У нас нерідко аналіз держави йде на період каденції президента.

Нещодавно відбувся візит делегації етнічних українців Румунії, які приїхали в гості до етнічних румунів в Україні, у місто Герца в Чернівецькій області. Таке собі дзеркальне відображення. Це чудовий приклад того, як можна ділитися досвідом взаємодії «більшість-меншість». Такі етнічні спільноти створюють місточок до поглиблення взаємин між обома державами. У таких випадках меншість за умови правильного ставлення з боку держави може стати добрим інструментом взаємодії.

Ми нерідко пам'ятаємо про погане, але забуваємо наголошувати на позитивних речах. Наприклад, румунський уряд фінансує підручники, газети, журнали, інші культурні ініціативи, конференції, які призначені українській меншині. Українці в Румунії мають серйозний бюджет. Якщо держава не вирішує твою культурну проблему, вона може перейти в площину політичної проблеми. Тобто зменшити розвиток сепаратизму можна за рахунок політичної нації та її етнічної барвистості. Румуни — це політична нація. Вони насамперед вважають себе громадянами Румунії, а вже потім — румунами, українцями, болгарами. У нас цей аспект лише набуває розвитку. Я можу сказати про себе, що я політичний українець та етнічний румун. І чимало румунських політиків, посадовців, науковців з повагою ставляться до моєї позиції.

ТЕМА

Культурна деколонізація під час повітряної тривоги

Радослава Кабачій, Київ
Фото: **Український журнал**, **архів автора**

«Деколонізація — це процес, який був ініційований насамперед громадськістю і який визрівав досить давно, з кінця 80-х – початку 90-х. Здобуття незалежності — це теж перший крок нашої деколонізації в новітній історії України.

Також стихійний "ленінопад", що почався в Україні з низових ініціатив у 2013–2014 роках — тоді теж саме громадськість, окремі люди, окремішні громадсько-політичні організації були головними промоутерами декомунізації і саме така ініціативність стала поштовхом до ухвалення законів про декомунізацію у 2015 році», — згадує Володимир В'ятрович, історик, співавтор законів України про декомунізацію, ексголова Українського інституту національної пам'яті (УІНП), нині народний депутат.

Законодавче підґрунтя деколонізації в Україні

Нині в Україні деколонізація на державному рівні регулюється чотирма декомунізаційними законами (ухвалені у 2015 році) та Законом України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (березень 2023 року).

Перші чотири закони передбачали дерусифікацію та декомунізацію: знесення пам'ятників одіозним фігурам російської історії і культури (Ленін, Пушкін, Суворов, Катерина II тощо); створення переліку історичних діячів, чия діяльність, на думку УІНП та Інституту історії України НАНУ, підпадає під дію законів про декомунізацію; перейменування топонімів та адміністративних одиниць; колишні члени збройних військ українських націоналістів офіційно отримали статус ветеранів, що дозволило їм уперше претендувати на виплати, пільги та субсидії.

Українізація і відмова від російського контенту торкнулися не лише попкультури. За даними однієї з найбільших мереж книгарень в Україні, книгарні «Є», кожна третя придбана книжка за 2023 рік — від українського автора. Водночас фіксується також попит на класичні твори: зацікавлення творами Івана Багряного зросло удванадцятеро, Підмогильного — удесятеро, Винниченка — удев'ятеро, а Симоненка — увосьмеро.

Перейменування, очевидно, є найбільш видимою нормою закону, яка торкнулася тисяч українських міст, сіл, вулиць, парків, скверів, театрів, музеїв тощо. Володимир В'ятрович констатує: «Деконструкція всього імперського, російського відбувається паралельно із конструюванням українського. Це стає наглядним у процесі перейменувань: ми не просто позбавляємося від російських топонімів, ми дискутуємо, обговорюємо та пропонуємо щось інше, щось важливе для України саме зараз. Звичайно, на жаль, є приклади, коли громади йдуть найпростішим шляхом і перейменовують вулицю Пушкіна на Вишневу чи Квіткову, зводячи топоніміку до гербарію. Але здебільшого все ж обговорюються українські історичні події та важливі діячі».

В'ятрович наголошує: «Деколонізацію потрібно розглядати ширше, аніж перейменування вулиць чи знесення пам'ятників. Значним чинником у цьому процесі є українська мова, адже саме через неї людей вбивали в минулому і продовжують це робити зараз. У цьому питанні маємо також уже низку законів. Починаючи із закону про мову і про обмеження російських аудіовізуальних продуктів. Тому що ми розуміємо, що цей інформаційний продукт, та ж таки російська попса, були дуже вигідними для росії для того, аби мати Україну в ореолі свого імперського впливу».

Згадані закони повністю звучать як «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» (ухвалений у 2017 році) та «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ухвалений у 2019 році).

Закон про мову став справжнім проривом, зокрема, ним передбачено, що «українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України (ст. 1, ч. 8)». Цей закон уможливив нарешті спілкування державною скрізь у публічному просторі: на роботі, у магазині, отримуючи будь-які послуги. І навіть вдома російськомовні почали звикати до використання української в публічному просторі.

Натомість закон про заборону пропаганди російської імперської політики й деколонізацію топонімії передбачає, що:

– закон торкається сфер публічного простору, топоніміки, назв юридичних осіб, пам'ятників і пам'ятних знаків, знаків для товарів і послуг;
– визнає злочинною та засуджує російську імперську політику;
– забороняє пропаганду символіки російської імперської політики (крім прописаних у законі винятків), визначає порядок ліквідації такої символіки з публічного простору;
– забороняє присвоєння назв, які глорифікують, увічнюють, пропагують або містять символіку російської імперської політики та сучасної рф як держави-агресорки, географічним об'єктам, юридичним особам та об'єктам права власності.

Вагомим чинником законодавчої деколонізації стало також створення переліку осіб, які створюють загрозу нацбезпеці України — список осіб, які створюють загрозу національній безпеці України, складений Міністерством культури України на підставі звернень СБУ, РНБО чи Нацради ТБ та радіо. Цей перелік заборонив, зокрема, в'їзд в Україну російським діячам культури, а після повномасштабного вторгнення був також створений перелік осіб, до яких застосовано санкції через російську агресію проти України.

Деколонізація музики і книги

Володимир В'ятрович каже: «Я переконаний, що законодавчі умови для продовження деколонізації створені, питання в тому, як суспільство скористається ними, і це питання вже до самого суспільства, зважаючи на російську загрозу, яка, на жаль, за два роки нікуди не зникла. Усвідомлення потреби відмежуватися від цієї імперської спадщини серед українців не спадає, можливо, навіть зростає. Власне, переходи на українську мову в спілкуванні в соціальних мережах і відмова від російської музики, літератури, загалом від культури — це якраз показник того, що ці деколонізаційні іні-

До переліку тих, хто підпадає під дію законів про декомунізацію, входять особи, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР, інших союзних або автономних радянських республік. Названі співробітники ЧК–ГПУ–НКВД–КДБ, а також діячі комуністичної партії, Жовтневого перевороту. Також під декомунізацію потрапляють ті, хто встановлював радянську владу в Україні, переслідував учасників боротьби за незалежність України у XX столітті. Окрім того, до списку належать особи, на які, на перший погляд, дія «декомунізаційного» закону не поширюється, але вшанування яких або увічнення пам'яті про які безпосередньо пов'язане зі встановленням радянської влади та діяльністю комуністичної партії. Цей перелік не є вичерпним і нині УІНП продовжує роботу над його розширенням.

ціативи лягли в дуже придатний ґрунт. Гадаю, нам вдалося пояснити українцям цей зв'язок між російською імперською культурою і спробами повернути Україну в коло своєї імперії».

Нині ми спостерігаємо, як змінюються і розвиваються різні сфери сучасної української культури. За даними видання «Економічна Правда» (підрозділ сайту «Українська правда»), у 2021 році частка російськомовних пісень у щотижневих чартах українського YouTube становила 75%, відтак на український контент припадало не більше 10% позицій у хіт-парадах YouTube. Після 24 лютого 2022 року український YouTube радикально змінився: вітчизняні виконавці заполонили чарти. Кількість україномовних співаків і співачок, які побували у вітчизняних чартах у 2022 році, за підрахунками ЕП, зросла із 40 до 135. Частка їхніх пісень у сотні найкращих зросла з 10 до 55, а у 2023 році — до 65.

Проте українізація і відмова від російського контенту торкнулися не лише попкультури. За даними однієї з найбільших мереж книгарень в Україні, книгарні «Є», кожна третя придбана книжка за 2023 рік — від українського автора. У 2023 році серед українських авторів у «Є» найбільший попит мали книжки Сергія Жадана, Макса Кідрука й Ілларіона Павлюка. Водночас фіксується також попит на класичні твори: зацікавлення творами Івана Багряного зросло удванадцятеро, Підмогильного — удесятеро, Винниченка — удев'ятеро, а Симоненка — увосьмеро. Книжки Тараса Шевченка, Івана Франка й Лесі Українки 2023 року купували удвічі-тричі частіше, ніж у 2021-му.

Цьому процесу підвищення уваги до української літератури сприяло те, що в червні 2023-го президент України нарешті підписав закон про заборону ввезення і розповсюдження книжок із рф і Білорусі, який Верховна Рада ухвалила за рік до того. Це уможливило розвиток українського книговидання, не орієнтуючись, як раніше, на дешеву російську книгу, з якою складно було конкурувати.

Книжкова інфраструктура також не пасе задніх. У Києві спостерігається справжній книжковий бум — у 2023 році розпочали свою роботу щонайменше 14 нових книгарень, більшість із яких незалежні. Примітно, що нові книгарні є не просто магазинами, їхні формати стають усе більш різноманітними: книгарня-кав'ярня, книгарня – винний бутик, книгарня – коворкінг, книгарня – простір для проведення публічних заходів і навіть концертів тощо.

Найбільшою сенсацією під цим оглядом став анонс про відкриття великої триповерхової книгарні на майже 1500 квадратних метрах площі — «Сенс на Хрещатику» (у сусідній будівлі до Київради). Цей амбітний задум у розпал війни вирішив втілити Олексій Ерінчак, засновник значно скромнішої книгарні «Сенс» на Печерську, що відкрилася кілька років тому. Окрім книжкового бізнесу, Олексій

володіє студією розробки мобільних ігор та є співзасновником медіа «Сенсор» — завдяки цим ініціативам Ерінчака називають українським підприємцем нового покоління.

Деколонізація під обстрілами

Культурне життя вирує не лише в Києві чи більш безпечних містах, як-от Львів, Тернопіль, Івано-Франківськ чи Чернівці. Українська культура, що нині відчайдушно протистоїть загарбникові, оприявнюється і там, де росія накриває обстрілами місто мало не щодня, як-от у Харкові.

У Харкові після 2015 року, коли був прийнятий перший «пакет» законів про декомунізацію, було перейменовано 7 районів, 6 станцій метро та понад 250 вулиць, назви яких містили символіку комуністичного тоталітарного режиму. Проте після набрання чинності нового закону, харків'яни констатували, що процес деколонізації рухається вкрай повільно — за даними Харківської топонімічної групи (на травень 2023 року), понад 500 назв вулиць, провулків тощо підлягають перейменуванню, але «деколонізовано» на той момент лише 4% найменувань.

Зокрема, точилися бурхливі дискусії щодо Харківського академічного російського драматичного театру ім. О. С. Пушкіна. Депутати обласної ради ніяк не могли ухвалити рішення про перейменування театру, а пропозиції доходили до абсурду, зокрема, прибрати слово «російський», але залишити ім'я Пушкіна. Врешті 24 грудня рішення таки ухвалили — прибрали й «російський» і «Пушкіна».

Не менш бурхливим був процес демонтажу пам'ятника Пушкіну — влада вперто не хотіла його прибирати. Дійшло до смішного — письменник Сергій Жадан виклав у соцмережі селфі на тлі пам'ятника й додав іронічний допис: «Що робити будемо? Далі продовжую ні на що не натякати й ні до чого не закликати». Після цього за вказівкою міської влади пам'ятник обклали мішками, аби «активісти» нишком не знесли його самотужки.

Найдраматичнішими ж стали обставини перейменування вулиці Пушкінської в Харкові. 23 січня росія обстріляла Харків ракетами «Іскандер», Х-22 та С-300. Унаслідок цих ударів понад 30 будинків дістали пошкодження, їхні мешканці залишилися без електроенергії та газопостачання. Цей обстріл забрав життя понад 10 людей, серед яких були маленькі діти, а понад 50 людей отримали поранення. На ранок міський голова Харкова Ігор Терехов опублікував заяву:

«До вчорашнього дня я не поспішав із рішенням змінити назву вулиці Пушкінської. Я, як і багато харків'ян, завжди відчував, що Пушкін — це не про сучасну росію, не про ту реальність, яку путінський режим намагається насаджувати, використовуючи велич історичних постатей для своєї вигоди.

Але після того, як ворог завдав жахливих ударів по нашому місту, забрав життя невинних і перетворив будинки на руїни, ми бачимо реальну ціну таких рішень. Це біль, який Харків відчув найгостріше за всю історію цієї війни. І тому я вважаю, що ми не можемо залишити все, як є.

Я пропоную дати вулиці ім'я нашого великого земляка — Григорія Сковороди. Людини, чия філософія життя та свободи була в корені протилежною імперським амбіціям. Він учив нас цінувати життя та свободу кожної людини, і ці принципи є найкращою відповіддю на виклики, з якими ми зараз стикаємося».

На тлі обстрілів і сякої-такої топонімічної деколонізації, культурна деколонізація в Харкові значно жвавіша. Ще з вересня 2022 року тут започаткований проєкт «П'ятий Харків» — спільна ініціатива Харківського літературного музею і українського письменника Сергія Жадана. Проєкт розпочався із повноцінного триденного офлайн-фестивалю, що мав літературну, мистецьку та музичну складові, а переріс у спільноту, що об'єднує на своїх регулярних заходах (2-3 раз на місяць) інтелектуалів, науковців, письменників, музикантів, митців та громаду міста Харків навколо спільного міркування про історію і майбутнє.

«П'ятий Харків» — це пряме посилання на статтю Юрія Шевельова «Повість про Харків», яку він опублікував у 1948 році, де описав чотири етапи розвитку міста — починаючи з XVII ст. і закінчуючи кінцем 40-х років XX ст., де П'ятий Харків — це місто мрії його самого. Тож цей фестиваль став місцем, де формується спільна нова мрія про Харків після війни росії проти України. Протягом 2023 року, окрім уже звичних для проєкту виставок, публічних лекцій та музичних концертів, були організовані публічні дискусії з письменниками та інтелектуалами із Чехії, Польщі, Литви, Німеччини, Франції, Сербії та їхніми колегами з України безпосередньо в Харкові. У межах проєкту проведено десятки заходів, публічними промовцями яких були 10 іноземних та 75 українських діячів культури, а аудиторія проєкту, попри постійні безпекові загрози в Харкові, становить понад 1000 учасників.

Засновник проєкту Сергій Жадан в інтерв'ю для сайту Міжнародного фонду «Відродження» пояснює: «Це проєкт робочий, розтягнутий у часі, себто це не так проєкт, як процес — процес осмислення, процес єднання, процес відбудови. Я не розглядаю його як щось усталене й конечне, скоріше, як динамічне поєднання різних досвідів, думок та енергій, спрямоване на спільну мету — побудову україноцентричного Харкова: відкритого, глибокого і сповненого творчої енергії».

Замість висновків

Окрім законодавчих засад та громадських ініціатив, деколонізація української культури — це мов упевнена в собі дівчина, що крокує вулицею українського мецената Євгена Чикаленка, а не Пушкінською; у її навушниках — один уже із сотень сучасних українських гуртів; вона одягнена в українські бренди з елементами українського національного вбрання (вишивка, мережка); на її шиї — прикраса з бісеру, відроджена лемківська кривулька, а на футболці — гордий напис I'm Ukrainian. І це не про моду і тренди, це про самоусвідомлення в умовах, коли музику в навушниках перерве сигнал повітряної тривоги, і дівчина опиниться в найближчому бомбосховищі, станції метро «Театральна», і буде сподіватися на сили ППО — що сьогодні нікуди не «прилетить» і нікого не вб'є...

Деколонізація для українців — це проста й очевидна боротьба за виживання

Сергій Жадан
Фото: **Олександр Щвець**

Я би звернув увагу на один момент. Безперечно, для нас, українців, процес деколонізації є, власне, шляхом повернення собі самих себе, шляхом проговорення болючих, але таких простих і очевидних речей. Звісно, це той досвід, який хочеться зіставляти з досвідом інших — тих, хто цей шлях уже проходив, тих, у кого можна повчитися. І досвід країн Центральної Європи (у їхній подібності, як-от у випадку Чехії та Словаччини, чи навпаки — відмінності, як у випадку, скажімо, Польщі та Угорщини), звісно, дуже важливий і багато в чому — повчальний. Хоч, як будь-які інші порівняння, порівняння досвідів теж страждають на неточність та неповність.

Але все ж сказати хотілося про інше. У випадку з деколонізаційними процесами (говорю і про країни, які так чи інакше входили до «соціалістичного табору», і про старі імперії, які теж свого часу стикалися з подібними питаннями), важливою є не лише позиція «провінції», але й позиція «метрополії», яка втрачає силу. Зрозуміло, що подібні «розлучення» рідко бувають безхмарними та мирними, зрозуміло, що ніхто не хоче віддавати «свого» (навіть якщо це «своє» було свого часу брутально й жорстко захоплене й підкорене), але іноді імперіям особливо важко дається відмова від амбіцій та статусності. І це, великою мірою, позначається на тому, про що ми говоримо, себто на деколонізаційних процесах. Скажімо, ми можемо нарікати на українців, які далі не відмовляються від російської мови чи російського культурного контенту, проте важко не зауважити, як агресивно та послідовно росіяни при-

кладаються до просування своїх наративів та ідеологем, до промоції свого культурного продукту, до подальшої домінантної присутності на колись окупованих теренах. Вони далі розглядають колишні зони впливу як зони свого чинного інтересу, відповідно — поводяться в цьому просторі впевнено й нахраписто, відповідно — деколонізація в цьому випадку навряд чи може обмежитися формуванням свого власного наративу, заповненням інформаційного та культурного простору своїм матеріалом та своїми ідеями. Очевидно, що вибудова та обстоювання свого простору для нас ще довгий час буде поєднуватись із досить жорстким і марудним протистоянням «імперії», яка далі вперто ігнорує нашу суб'єктність. Себто я до того, що поза нашим бажанням і поза нашим вибором ми приречені на те, що «лагідна українізація» в нашому випадку мусить бути підкріплена жорстким регулюванням та виконанням правил. Думка не надто оригінальна, а втім, слід її самим собі час від часу нагадувати. Ми, на жаль, позбавлені розкоші нормального конструктивного співіснування з колишньою метрополією. Для нас деколонізація — це, великою мірою, проста й очевидна боротьба за виживання. Навіть не боротьба за те, аби залишитися собою. Просто — боротьба за те, аби залишитися. Залишитися живими, маю на увазі.

Чи може для нас бути помічним у цьому випадку досвід Центральної Європи? Безперечно. Зокрема, як нагадування про те, що навіть маючи позірну незалежність та вивільненість від імперії, суспільства й народи все одно є загроженими — через політичну продажність та корумпованість, через економічну залежність, через культурно-історичну безпорадність тощо. Достатньо подивитися на досвід тієї-таки Угорщини. Хоч просто подивитися недостатньо — бажано все-таки робити з цього висновки й не повторювати чужих дурниць та помилок.

Деколонізація в головах

Роман Кабачій, Київ
Фото: **В'ячеслав Раєвський**

Процес перейменування населених пунктів в рамках декомунізації і деколонізації розтягується на роки. Одним із багатьох прикладів того, наскільки він є тривалим і важким, є і спроба перейменувати місто Южноукраїнськ Миколаївської області на місто Гард.

Южноукраїнськ — це місто-супутник Южноукраїнської АЕС (перейменованої на Південноукраїнську у 2022 році), що постало в 1976 році. Для цього було знесено селище Костянтинівка, а історичним попередником у часи Нової Січі (1734–1775) був центр Бугогардівської паланки — козацька фортеця Гард. Нардеп від «Батьківщини» Михайло Соколов, виступаючи на засіданні комітету, сказав, що під час будівництва водойми для охолодження відпрацьованої станцією води було затоплено основну частину археологічної пам'ятки, натомість плановане розширення затоплення було зупинене зусиллями Штабу опору затоплення Бузького Гарду, зокрема його головою Олегом Кравцем, який загинув на російсько-українській війні.

Казус Гарду

Спираючись на рекомендацію Українського інституту національної пам'яті, яка – своєю чергою – ґрунтувалася на висновках фахової комісії, Южноукраїнськ повинен був бути перейменований. За якими критеріями? Комісія звернула увагу на те, що назва міста Южноукраїнськ двоосновна і вказує на його розташування «на півдні України», що не є повною правдою, оскільки так є радше щодо території СРСР. Наприклад, Запорізька АЕС розташована південніше, натомість «влада використовувала типовий, як на ті часи, інструмент: штучне насичення території України вихідцями з-поза її меж задля створення ефекту "плавильного котла" на базі зросійщення. Відповідно, зрозумілим символічним маркером — російськомовним — мала бути й назва АЕС та міста енергетиків», тому «назва міста Южноукраїнськ

Миколаївської області як така, що пов'язана з реалізацією російської імперської політики, зокрема її складником — русифікацією, відповідно до підпункту "є" пункту 4 частини першої статті 2 Закону, належить до символіки російської імперської політики». А сам УІНП додав, що рекомендована назва Гард є питомою історичною назвою для цієї місцевості, відтак цілком відповідає нормам статті 5 Закону України «Про географічні назви», а також завданням відновлення та збереження національної пам'яті українського народу.

Південь України мав надзвичайно багату колоритну топоніміку, знищену в кілька етапів, наймасовіший з яких був після Другої світової війни. По-перше, були «прибрані» немилозвучні для совєтів назви репресованих і депортованих народів. По-друге, для соціалістичної дійсності степи України занадто виділялися патронімами — назвами сіл за іменем чи прізвищем засновника. Так само були знищені топоніми, що якимось чином свідчили про дореволюційне торжество багатих і ницість бідних.

Так багато слів-пояснень для, здавалося б, очевидної речі, оскільки опір Южноукраїнської міської ради був таким шаленим, що активісту й поету Олександрові Кучеренку погрожували фізичною розправою, і максимум, на що спромоглася міська рада, так це запропонувати штучний переклад — Південноукраїнськ, заявивши, що оскільки Гард має чимало противників, то варто пошукати і третій варіант. Кучеренко на це зіронізував, що міськрада у своєму прагненні до компромісу ладна проголосувати за ГардоукрАїнськ, Перейменуванськ, Тимчасовобезназвинськ, Післягодиннодискусійськ-на-Бузі чи Перейменуватне.

«Заблукати в трьох соснах»

До слова, до подібних пошуків «третьої назви» вдалася і міська рада сусіднього Первомайська, який мав історичну назву Орлик, а окремі його частини називалися Богопіль, Ольвіополь і Голта — є нібито з чого обрати, але в міськради сформувалася ідея винести на голосування штучний витвір Богославськ. На це головний редактор сайту «Історична правда» Вахтанг Кіпіані, який сам родом із Миколаївщини, закликав у опитуванні все ж голосувати за Орлик, бо Богославськ — «від балди придумана назва», а «історична козацька назва — Орлик, спершу — Орлівський (Орловський) Шанець, зведений за наказом гетьмана Івана Самойловича». Варто зазначити, що в Україні, крім миколаївського Первомайська, був ще Первомайськ на Луганщині (з 2014 року в окупації) та м. Первомайський на Харківщині. Влада на місцях нерідко вишуковує найрізноманітніші приводи, аби нічого не міняти. Наприклад, міськрада м. Вилкове на Одещині «перейменувала» вулицю 28 червня, яка ознаменовувала вторгнення радянських військ в Бессарабію в 1940 році, на вулицю 28 червня — як вулицю Дня Конституції України.

Південь України мав надзвичайно багату колоритну топоніміку, знищену в кілька етапів, наймасовіший з яких був після Другої світової війни. З якими підходами це відбувалося, я показав на прикладі Херсонщини в статті для часопису «Критика» під назвою «Мовчазна війна топонімів». Дозволю собі самоцитату, з незначними поправками. По-перше, були «прибрані» немилозвучні для совєтів назви репресованих і депортованих народів.

Так німецькі Кронау й Розенталь стали Високопіллям і Благодатівкою, шведське Альтшведдорф або Старошведське — бойківською Зміївкою (після переселення туди бойків із трьох сіл, що відійшли до Польщі в 1951 році), тюркські Агаймани й Келигеї — Фрунзе (чи Фрунзим?) і Гладківкою. Змінили єврейські назви пунктів, у яких після Голокосту євреїв уже не було (чудом залишилася Мала Сейдеминуха); польські Юзівка і Янівка після «репатріації» поляків «на історичну батьківщину» змінили на «благозвуччя» Йосипівки та Іванівки. Щоби решті не виділятися, Велика Молдова нареклася Андронівкою.

Чимало людей, що цікавляться деколонізацією, вважають, що повернення історичних назв без урахування думки громад — це частина повернення історичної справедливості, оскільки радянська влада вчинила над загарбаними територіями наругу, перейменувавши все і вся.

По-друге, для соціалістичної дійсності степи України занадто виділялися патронімами — назвами сіл за іменем чи прізвищем засновника. Тому Кузьменки перетворилися на Білогрудів Острів, Клаpівка — на Круглоозерку, поменшало традиційних Іванівок, — їх залишили з розрахунку однієї на район. Так само були знищені топоніми, що якимось чином свідчили про дореволюційне торжество багатих і ницість бідних, з того приводу знищено назви посесійні, наприклад, Уварова, Шведова та подібні до них Цареводари й Арнаутки; також Британи видозмінено на Дніпряни, а Батраки — на Довгий. Про всяк випадок хутір Шабо «невідомого походження» біля Прогноїв (теж, до речі, тепер Геройська) перейменовано на Виноградний. Кінець цитати.

Фруктово-приморська безликість

Після декомунізації всього кілька сіл Херсонщини повернули історичну назву, та й ті після 2022 року перебувають в окупації, це Челбурда на Олешші (була Пролетаркою), Юзкуй і Агаймани (обидва називалися Фрунзе). Таке собі Виноградове, яке місцеві досі звуть Чалбасами, під жодну декомунізацію і деколонізацію не підлягає. Або Стрілкове на Арабатській стрілці, колишній Чокрак, чи Сиваське неподалік озера Сиваш, колишній Каракуй, чи Приморське на Скадовщині (Карга). З Приморськими в Україні взагалі біда. Місто Ногайськ в окупованій частині Запоріжжя зараз Приморськ. Село Жебріяни в українській частині Бессарабії, засноване росіянами-старообрядцями — Приморське. Село Більшовик, яке не мало історичної назви, за декомунізацією перейменувалося на Приморське і зараз сусідить із Приморським на Скадовщині.

Чимало людей, що цікавляться деколонізацією, вважають, що повернення історичних назв без урахування думки громад — це частина повернення історичної справедливості, оскільки радянська влада вчинила над загарбаними територіями наругу, перейменувавши все і вся. Журналіст газети «День», а зараз воїн ЗСУ Іван Капсамун, за національністю гагауз, поділився, як протікає процес повернення історичної назви його рідного села Курчу́ біля Болграда. Наразі воно все ще безлика Виноградівка, яку Болградська міськрада на Одещині перейменувала на Курчу́ на підставі лише того, що в розширеному Болградському районі стало три Виноградівки. Але після рішення міськради його було оскаржено в суді прихильниками Виноградівки. Якщо суди буде виграно, рішення має підтримати Одеська обласна рада й Верховна Рада.

Кінодокументалістка Жанна Максименко-Довгич, мама якої також родом з

української Бессарабії, переконана, що процес треба вирішувати швидко і за принципом повернення історичних назв. «У якихось випадках до громади треба прислухатися: якщо повернеться назва села, яке й так вони між собою називають — Кривда, Кубей, Чийший. Їм просто треба допомогти, цим людям, які загрузли у своїх побутових проблемах, вони самі не будуть цим займатися, — говорить Жанна. — Моя мама з Білгород-Дністровського району, із села, що зараз називається Випасне. А насправді це три села — Турлаки, Кам'яний Міст, де власне народилася мама, по місцевому Канімост, і третє село, Кривда. Я впевнена, що процес повернення історичних назв треба провести централізовано. Бо поки місцеве населення почне цим займатися, пройде років сто. Це стосується і українців, які там живуть. Крім Кривди, є ще Правда. Вінниця має стати Винницею. Бровари мають стати Броварі. У мене є сценарій короткого художнього метру, який я не реалізувала, написаний 9 років тому, "Кадило". Це подорож у село, якого немає на карті. Мої старші двоюрідні — наполовину українці, наполовину болгари. Село, звідки вони родом, називається Чийший. Змінювати теперішню назву Городнє на історичну — треба. Це назва навіть не болгарська — коли Катерина II дозволила болгарам та іншим колоністам селитися в Бессарабії, то вони стикнулися із ногайцями, які там жили. Ногайців потім відігнали, але їхні тюркські назви залишилися. Чийший означає "волога долина"».

Захист державних інтересів

Зрозуміло, що деколонізація — це болісний процес, що має відбутися передовсім у головах, і важко очікувати такого від пересічних українців, коли йде війна, треба важко заробляти на життя, а влада вимагає замислитися над вищими матеріями. Проте він має відбутися. Запитаний мною миколаївський журналіст Андрій Лохматов визнає: «Треба відповісти, чи самі журналісти й активісти розуміли результат цієї деколонізації. Особисто про себе я можу сказати, що багато речей дійшло лише у 2022 році, коли повернувся назад і переглянув багато своїх поглядів відповідно до освіти, яка в мене була сформована в Миколаєві. Не факт, що ми самі усвідомлювали важливість цієї роботи й чи не є ми самі носіями деяких рудиментів в окремих питаннях». А одеська письменниця Євгенія Завалій говорить прямо: «Нині держава має захистити українські інтереси на українській території. Мова не йде про права національних меншин, мова йде про безпеку регіону і про елементарне виживання».

Деколонізація — це болісний процес, що має відбутися передовсім у головах, і важко очікувати такого від пересічних українців, коли йде війна, треба важко заробляти на життя, а влада вимагає замислитися над вищими матеріями. Проте він має відбутися.

Витіснення, заміщення, прийняття? Як має піти деколонізація Півдня — на прикладі Херсона

Олена Афанасьєва, голова ГО «Центр культурного розвитку "Тотем"» (м. Херсон)
Фото: **Український журнал**

Деколонізація починається з усвідомлення, усвідомлення починається зі знання. Потрібно максимально вкладатися в інформаційні кампанії, у медіа, проте, на відміну від російської пропаганди, нам є що сказати і з чим працювати — з історичними документами й дослідженнями, з відновленням пам'яті, з повагою і розумінням своєї культури.

Звісно, за 200 років окупації (а саме так я сприймаю колонізаційну історію Півдня) відбулися нашарування, інакше й не могло бути — скільки разів відбувалося переселення людей за ці роки. Власне, росіяни у 2022 році в Херсоні це й робили, а зараз продовжують закликати на наше лівобережжя росіян із Сибіру й Далекого Сходу, у Маріуполі продають квартири. Їхні практики колонізації не змінилися, вони не вигадали нічого нового. Так само відбувалася колонізація Півдня та Криму і сто, і двісті років тому: спочатку військові — потім «свої» переселенці, корінне населення знищується або депортується. Ми розуміємо, що витіснення можливе тільки військовим шляхом, але якщо говорити про культуру й цивілізацію, то на звільнених територіях хороше саме витіснить усе російське.

Проблеми з Потьомкіним

Але. Образ того ж Потьомкіна мешканцям Херсона витісняти доведеться ще певний час. Херсонці ще продовжують вітати одне одного з «днем міста», ведучи відлік від указу російської імператриці. Я не втомлююсь відповідати на ці «поздоровлення»: люди, прийдіть уже до тями! Але ні — поздоровляють. Зазвичай до таких дискусій дуже швидко приєднуються російські боти, але їх одразу видно. Поки не буде нової зрозумілої дати, яку

обґрунтують історики (і, дуже бажано, археологи) будемо мати проблеми з Потьомкіним.

Про Горького, який після Херсона написав п'єсу «На дне», можна забути — чи мало хто куди їздив? Пушкін теж проїхався Півднем, але він, як і Горький, уже собі не належить — вони стали інструментами, «іконами» роспропаганди. Їхні турне нічого не дали Україні, а роспропаганда це використала, щоб помітити території — як собачки мітять, не більше.

Із Всеволодом Меєрхольдом, котрий працював у Херсоні в 1902–1905 роках, інша історія. Він був новатором, саме через розбіжності в сприйнятті театру він і поїхав у Херсон, подалі від «офіційного» Станіславського. У Херсоні разом зі своїми однодумцями Меєрхольд заклав і напрацював основи «умовного театру». Власне, за цей символізм і новаторство він і був розстріляний в СРСР у 1940 році як ворог народу. Усе залежить від того, як розповідати історію. У випадку Меєрхольда все просто — достатньо розповідати правду. Правду про те, що інакодумців у росії знищували раніше і знищують зараз. Власне, херсонці це бачили на власні очі — усім, хто не поділяв ідею «росія тут назавжди», була одна дорога — на підвал. Я б не називала іменем Меєрхольда вулицю чи сквер, але він є частиною історії — і це історія не про культурну колонізацію Півдня, а про знищення і репресії інакомислячих у росії.

Образ того ж Потьомкіна мешканцям Херсона витісняти доведеться ще певний час. Херсонці ще продовжують вітати одне одного з «днем міста», ведучи відлік від указу російської імператриці.

Наративи, у яких є історична правда

Ми вже вважаємо «нашими» футуристів — братів Бурлюків (які пов'язані з Херсоном і Чорнянкою біля Каховки), Гнедова, Лівшиця, Кручених. Це і є, власне, один з аспектів деколонізації — повернення свого. Провідні музеї світу (як-от нью-йоркський Метрополітан) уже змінюють належність художників, яких привласнила росія. Репін, Айвазовський — тепер вони українці для світової спільноти, як і ті, кого в музеях Парижа донедавна називали «південноруськими художниками». Давид Бурлюк вижив, бо емігрував до Америки. Бенедикт Лівшиць — розстріляний у 1938-му. А ті, хто вижив у СРСР — там не життя, а суцільні трагедії. Біографія майже кожного футуриста — це історія про те, як «руський мір» знищував інакодумців, а потім використовував їхню творчість, щоб на світовій арені показувати — от, у нас є різне мистецтво, ми прогресивна держава, у нас є авангард! Тобто питання не в тому, чи допоможе нам спадщина в деколонізації, а в тому, чи ми зможемо на рівні світової культури просунути й закріпити наративи, у яких є історична правда, які позбавлені російської пропаганди — вона будувалася десятиліттями, швидко позбавитися її не вдасться, але це просто робота, яку треба робити. Я бачу, що в України це виходить.

> Війна підштовхнула до заміщення російської культури навіть там, де ми багато років безуспішно боролися — війна допомогла, як це не абсурдно звучить.

Війна допомогла

Заміщення: маємо формувати якісну пропозицію. Війна підштовхнула до заміщення російської культури навіть там, де ми багато років безуспішно боролися — війна допомогла, як це не абсурдно звучить. З лютого 2022 року з'явилося неймовірно багато якісного українського музичного контенту, відповідно, заміщення відбувається навіть не тому, що так треба з політичних чи патріотичних міркувань, а просто тому, що воно якісніше — це найбільш правильний і органічний спосіб заміщення. Звісно, створення таких якісних культурних продуктів треба і стимулювати, і підтримувати — варто згадати хоча би досвід Франції, яка ввела квоту на покази іноземних фільмів (60% фільмів мають бути європейськими, 40% — французькою мовою), і це дійсно стимулює власне виробництво, яке стає якіснішим. Зараз мій улюблений фільм — український «Припутні», а ще кілька років тому я і уявити не могла, що таке скажу. Так і працює заміщення.

Прийняття

Єдиний факт, який ми мусимо прийняти — факт понад 200-річної колонізації і окупації південних українських територій росією і факт, що в тій державі нічого не змінилося. Болото стоїть на місці, тільки з часом усе більше тхне. Так, у нас уже була російська армія на Півдні, так, приїздив Потьомкін і російська імператриця — і що? Важливо тільки те, як це сприймати і як оповідати історію. Те, що росія принесла на Південь цивілізацію — ми знаємо, що це брехня. Власне, вони теж це знають, тому й вивозять архіви, грабують музеї, знищують культуру й історію. Що тут приймати? Що це було? Так, історичні проміжки мають бути зафіксовані й описані. Так, ми маємо прийняти той факт, що сусід у нас невдалий, але ми це вже прийняли. На мою думку, прийняття має відбуватися вже на рівні міжнародних інституцій — щоб Голодомор в Україні було визнано геноцидом, щоб ця війна була визнана геноцидом. Прийняття — це називати речі своїми іменами, а не тим,

що розказує пропаганда, особливо якщо це пропаганда держави-агресора.

Про сенси для Херсонщини й Півдня

Зараз маємо дуже потужний сигнал від херсонців, які найбільше радіють і пишаються тим, що все написане на білбордах росіянами («росія тут навсєгда») пішло разом із ними в напрямку російського воєнного корабля. Ідентичність Півдня росіяни проявили так, що ми навіть і мріяти не могли. Перший рівень «тут вам не росія» — done.

Абсолютно логічно говорити про європейський вимір Півдня, хоч мені більше подобається наша мультикультурність, адже кримськотатарська культура також мала й має величезний вплив і значення для Півдня — вона неймовірно цінна і красива, і грає своїми унікальними фарбами на палітрі його культурного різноманіття.

Що далі, які сенси? Як каже моя колега: «Треба копати!». Ми точно знаємо, що наш Південь має і український вимір (Кам'янська й Олешківська січ), і європейський. Фортеця і городище Тягинь, де археологи знайшли й литовські артефакти, і найстарішу на Півдні України козацьку булаву XV століття. Я думаю, абсолютно логічно говорити про європейський вимір Півдня, хоч мені більше подобається наша мультикультурність, адже кримськотатарська культура також мала й має величезний вплив і значення для Півдня — вона неймовірно цінна і красива, і грає своїми унікальними фарбами на палітрі його культурного різноманіття. Наостанок: у тій самій Тягині не було знайдено жодного (!) російського артефакту, тобто коли на наших землях у середньовіччі була розвинена цивілізація — «їх тут не стояло» зовсім. Від емоційного посилу «росія тут ніколи» ми логічно прийдемо до усвідомлення цього як історично обґрунтованого факту. Проте є нюанс: культура й цивілізація не може ґрунтуватися на запереченні. Тому мусимо й копати (досліджувати власну історію), і проявляти культурне різноманіття. Для мене це означає поважати себе як українців, а ми це вміємо, ще і вчимося швидко.

Богдан Тихолоз:

«Якщо під пам'ятником Леніна написати, що це Бандера, а під колгоспницею, що це Докія Гуменна, то це не спрацює»

Спілкувалася **Роман Кабачій**
Фото: **архів Богдана Тихолоза**

Директор Дому Франка Богдан Тихолоз, що є також членом робочої групи з дерусифікації та деколонізації топоніміки у Львові, про теоретичні і практичні проблеми цих процесів на місцях.

За якими критеріями відрізнити, що є імперською спадщиною, а що ні?

Питання насправді складне, не таке самоочевидне, як здається. На перший погляд, виглядає, що імперська спадщина — це те, що нав'язане імперією, тобто офіційний імперський дискурс. Із цього погляду будь-який контрдискурс — антиімперський чи антиколоніальний — виглядає як щось таке, що сміливо можна виключити із категорії імперської спадщини. Але, на жаль, антиколоніальний дискурс значною мірою є реакцією на імперську спадщину, у певному сенсі він нею породжений чи спровокований. Саме звідси, з такої внутрішньої суперечливості, випливає чимала кількість різних проблем, що робити із частиною тих діячів часів залежності від імперії, які навіть не були в певному сенсі колаборантами, не співпрацювали з окупантом, але в той чи інший спосіб їхня творчість чи світоглядна позиція все одно кореспондує з панівною ідеологією.

Це такий загальнофілософський контекст проблеми. Якщо говорити в більш приземлених категоріях, які стосуються нашої суспільної практики й усвідомленої суспільством проблеми звільнитися від власної залежності, від імперського бачення, імперських стандартів і офіці-

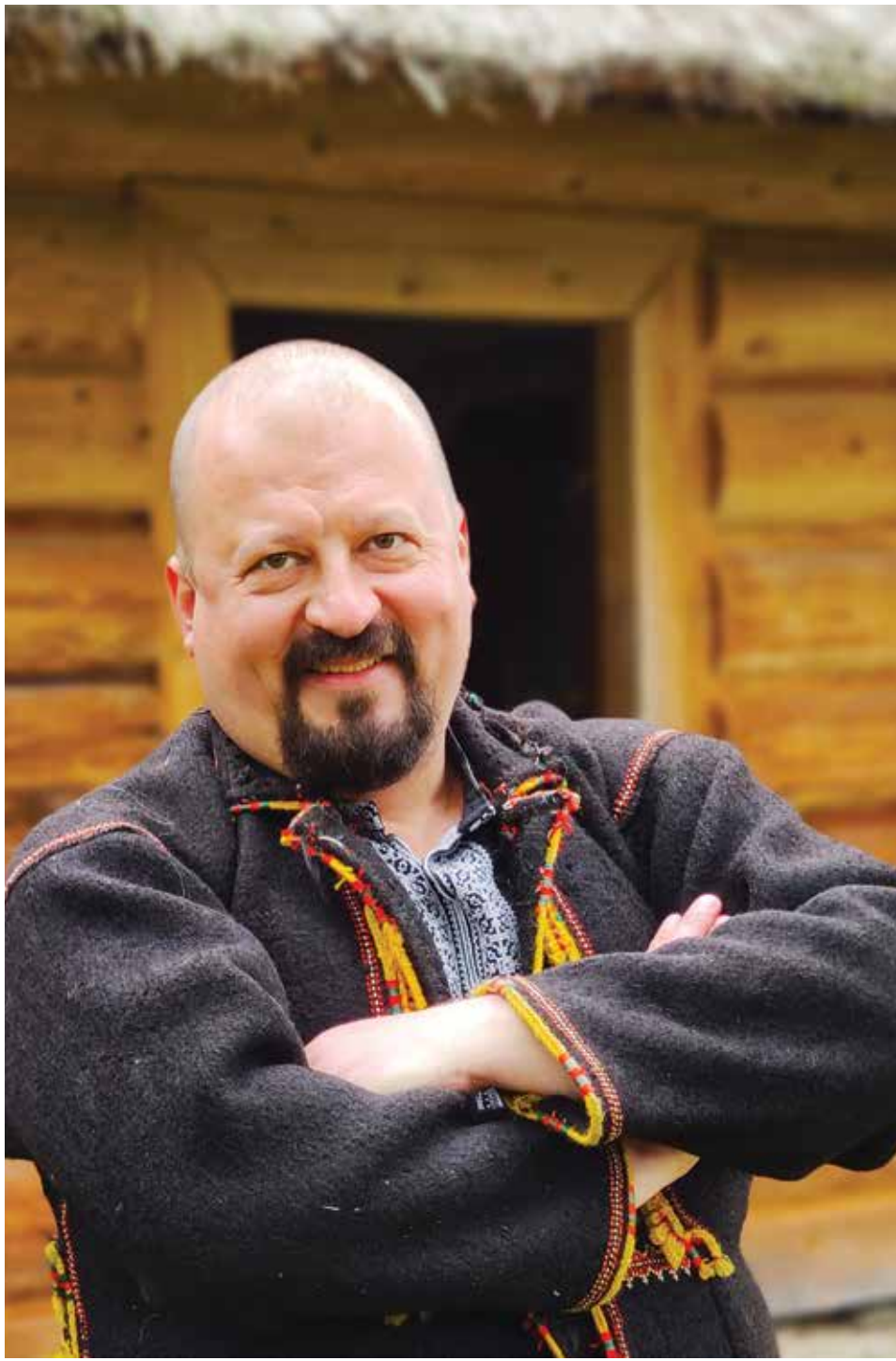

озного імперського дискурсу, — то все те, що працювало на імперію, є частиною імперської спадщини, а те, що працювало проти неї, сміливо може бути винесене за межі цієї категорії. І в цьому випадку не все є імперським, що було створене на території тієї чи іншої імперії, оскільки все ж значною мірою ця територія була окупованою, і не все є імперським, що створено в епоху імперського панування, бо крім дискурсу був контрдискурс, до влади була опозиція, у тому числі культурна тощо.

Переозначення — це передусім переосмислення. Щоби було переосмислення, необхідне критичне мислення, а воно є не в усіх і потребує застосування значних інтелектуальних здібностей.

Переозначення, переосмислення, рівень пов'язаності із певною місцевістю — як це можна використовувати?

Переозначення — це можлива культурна практика, якщо вона глибоко обґрунтована й сенсовна. Якщо ж переозначення є зміною не сенсів, а знаків, то це не переозначення, і воно не є ефективним. Якщо під пам'ятником Леніна написати, що це Бандера, а під колгоспницею, що це Докія Гуменна, то це не спрацює. Ці процеси болісні, суспільство дуже часто є консервативним у сприйнятті будь-яких змін символічного простору, означеного різними культурними пам'ятками, назвами. Я думаю, що цей процес складніший, і навіть якби нам хотілося одним помахом шаблі вирішити всі питання, так не виходить. Переозначення — це передусім переосмислення. Щоби було переосмислення, необхідне критичне мислення, а воно є не в усіх і потребує застосування значних інтелектуальних здібностей. Плюс подолання інерції сприймання має бути результатом активної комунікації, системної роботи. Суспільству багато треба пояснювати, і не завжди на це є час і ті, хто вміють це по-справжньому робити. Гадаю, що багато проблемних і дискусійних моментів пов'язані з браком комунікації і конкретних вдумливих спікерів-опініїтворців, які могли би роз'яснити глибоко й обґрунтовано, до того ж простою мовою, навіщо це потрібно, який у цьому сенс.

«Ліквідувати інструменти пропаганди»

З одного боку, бачимо, що почали знімати «альошок» — пам'ятників невідомому солдату. Десь не знімають. А з іншого боку, чи з морально-етичного погляду є правильним прибирати постамент червоноармійця, якогось місцевого жителя?

Нам усім хочеться простих формул і простих практик. Виробити, умовно кажучи, список із 3-4 речень, які скажуть нам, як працювати. Але такий спрощувальний хід мислення і є імперським. Саме слово «імперія» є спільнокореневим зі словом «імператив» — наказ. Є наказ — усе зносимо, без огляду на жодні місцеві контексти. Виконали — з'являються проблеми, з'являються перегини. У такого типу ситуаціях треба підходити з розумом, і достатньо нюансовано.

Моделюємо просту ситуацію: стоїть у селі пам'ятник червоноармійцю, а нащадки цього червоноармійця, який, імовірно, не був носієм цієї радянської ідеології, а був мобілізований до Червоної армії, віддав своє життя, воюючи не за Сталіна й «родіну», а воюючи за своє власне село, своїх батьків і за право своїх дітей просто вижити. Для них він герой, і якщо вони зберегли цю родинну пам'ять, то будуть обурені, якщо завтра бульдозером почнуть зносити цей пам'ятник без жодних пояснень. Потрібно із цими людьми, нащадками, провести

роз'яснювальну роботу, що справа не в самому пам'ятнику, і в цій ситуації ніхто не глумиться над пам'яттю конкретної людини. А справа в тому, що вашого прадіда було використано як інструмент пропаганди, форма й наповнення якої зробили з нього безликого красноармєйця, а не живу пам'ять про живу людину. Думаю, що замість практик такої знеособленої імперської ідеології, яка нав'язувала уніфіковані моделі пам'ятників, уніфіковані стандарти пам'ятання, треба переходити до моделі живої пам'яті й у конкретних локальних контекстах входити в різні форми цього увічнення, необов'язково це має бути той бронзовий чи гранітний постамент. Якщо конкретні форми меморіалізації конкретних дій чи постатей мають опір на локальному рівні, то треба з'ясовувати причини цього опору, слухати аргументи цієї сторони, шукати на них надійні контраргументи, пропонуючи якісь альтернативні практики, якщо їхні аргументи справді є сильними. А якщо це просто висмоктано з пальця, або є наслідком інерції мислення, бо «ми так не хочемо», «воно в нас тут стільки стояло, то хай стоїть», тоді це потребує розумного й ефективного підходу.

«Немає знаку рівності між народами-визискувачами»

Чи імперська спадщина інших народів — поляків, угорців — також для нас небезпечна?

Оскільки Україна не мала власної державності, а була агендою на великій геополітичній мапі протягом багатьох десятиліть, а то і століть, то цим користалися сусіди, необов'язково безпосередні, і це була окупована чужими господарями територія, вони нав'язували свою мову символів, й обмарковували ці окуповані території різноманітними своїми знаками. Зараз відбувається активний процес деколонізації, що стосується російської і радянської культурної спадщини.

Часом лунають думки, а чим краща спадщина Другої Речі Посполитої (міжвоєнної), або ще далі, чим краща австрійська спадщина? От ви, галичани, так солодко розказуєте про золоту епоху татунця Франца-Йосифа, а чим він ліпший від царя Миколи? Зрозуміло, що будь-яка імперія є імперією, що використовує принцип «розділяй і володарюй», визискує свої колонії і використовує як сировину для власного утвердження. В імперії імператор віддає наказ, і завжди є той, хто ці накази слухає. Слухає упосліджений, що має підпорядковуватися. Із цього огляду жодна

Оскільки Україна не мала власної державності, а була агендою на великій геополітичній мапі протягом багатьох десятиліть, а то і століть, то цим користалися сусіди, необов'язково безпосередні, і це була окупована чужими господарями територія, вони нав'язували свою мову символів, й обмарковували ці окуповані території різноманітними своїми знаками.

імперія не є гарною, і не треба плекати в собі ілюзії, які ґрунтуються радше на суспільних міфах, аніж реальності, що українцям геть аж так добре і благословенно жилося в Австро-Угорській імперії, а в імперії Романових їм жилося зле. Так не було, це спрощення.

Але не можна ставити і знак рівності між різними народами-визискувачами та їхніми імперськими амбіціями і практиками. У цих народів були різні історич-

ні долі, різні ментальності й відносини з українським народом. Коли ми говоримо про росію у її історичній тяглості, від московського царства, через російську імперію і до Радянського Союзу — по суті, модифікації одного великого, тяглого, хоч дуже змінного історично-політичного проєкту, — то тут усе зрозуміло: для нас усе, що пов'язане із цим політичним проєктом, є отрутою, є токсичним, воно нас вбиває, від цього треба звільнятися.

Що стосується інших народів, і народів-сусідів зокрема, згаданих поляків і угорців, але можемо говорити також про австріяків, румунів, — то в нас із ними були дуже непрості взаємини. І деякі з них, ті ж австрійці чи чехи, не були прямими сусідами, але теж панували на цих теренах. Думаю, що виробляючи державну позицію щодо цієї тематики, треба дуже добре усвідомлювати історичний контекст як конфліктів, так і порозумінь, котрі були між окремо взятими народами. Звісно, Габсбурги й Романови були насамперед зацікавлені в розвитку своїх імперій, якими вони керували. Але ставлення до українців у них було різне.

Оскільки імперія поводиться з колонією як окупант, то той, хто йде на співпрацю з імперією, є колаборантом. Коли ми говоримо про величезну й широчезну низку українських діячів — не лише Тичини чи Корнійчука, а й Бажана, Рильського, Довженка — це символічні фігури, то так, вони були колаборантами, як би це неприємно не звучало для чийогось слуху.

У Галичині існували політичні партії, просвітницькі товариства, преса — нове українське письменство не народилося б, якби не було цієї політики лояльності, хоч вона теж була зумовлена тим, що австріяки розігрували конкуренцію між поляками, євреями та українцями. Не треба думати, що вони дозволяли розвивати українську мову та літературу, бо сильно хотіли її розвитку. Вони бавилися в різні політичні команди, які грали на одному полі.

Спадщина інших народів, які мали колись, чи не дай Боже, матимуть ще колись свої імперські амбіції, може бути для нас небезпечна, якщо вона воскрешатиме ці амбіції. Якщо ці народи вважають цю спадщину не просто сторінкою свого минулого, а мають до нас претензії, у тому числі територіальні, культурні, мовні, то в цьому випадку треба вважати, щоб знаки їхньої присутності не стали для нас отрутою. Коли ми говоримо про міф польського Львова, це важливий міф, не позбавлений історичної основи, і ми свідомі того, що населення Львова складалося значною мірою із поляків і вони доклалися до культурного й цивілізаційного розвитку міста. Але ми розуміємо, що цей міф у сучасних умовах може бути просто вбивчим. Якщо це просто сторінки історичної монографії, у якій ми розглядаємо це явище як частину минулого, то це одна справа, але якщо це частина політичних спекуляцій і конфронтацій, то це може призвести до надзвичайних вибухонебезпечних ситуацій.

Про музеї зламаних моральних хребтів

Як сприймати діяльність українських радянських діячів — Тичини, наприклад? Корнійчука?

Як колаборантів. Оскільки імперія поводиться з колонією як окупант, то той, хто йде на співпрацю з імперією, є колаборантом. Коли ми говоримо про величезну й широчезну низку українських діячів — не лише Тичини чи Корнійчука, а й Бажана, Рильського, Довженка — це

символічні фігури, то так, вони були колаборантами, як би це неприємно не звучало для чийогось слуху. Треба судити по ділах і судити історично. Чи можемо ми збагнути українську культуру і першої і другої половини XX ст., викинувши творчість раннього Тичини, який оспівував епоху Перших Визвольних змагань? Чи можемо ми збагнути суть, повноту, складність, драматизм цих подій, викинувши постать Тичини? Ні, не можемо. Бо це дуже діагностична постать, і те, що написав про нього Василь Стус у праці «Феномен доби», яка, до речі, стала основою політичних звинувачень проти нього під час судового процесу, «це людина-символ, людина-діагноз». Чи його творчість має бути в каноні української літератури? Очевидно, що так. Викинути за борт історії не можемо, бо ми заплющимо очі на те, що в нашій історії таке було. Але чи треба нам пам'ятники чи вулиці Тичини, зважаючи на його колабораціонізм? Моя відповідь — ні. Потрібен музей? Так. Але це має бути не просто музей видатного поета і прекрасного українця, де мовчать про його загравання з режимом і про його зламаний моральний хребет. Це має бути музей людини, яка зламала себе на догоду режиму, музей, де розповідають, до чого може призвести таке моральне падіння.

А якщо йдеться про постаті, які повністю лягли під режим, були одними із ключових пропагандистів цієї ідеології, то музей — ні, видавати твори — ні, їх просто не буде ніхто читати. Треба говорити про них правду, з'ясовувати причини колабораціонізму, його межі, що були досить різними. Хтось просто боявся панічно сказати, що могло би його скомпрометувати в очах режиму — як Тичина, а хтось намагався навіть у радянських умовах, особливо в часі відлиги, видавати твори своїх колись розстріляних, страчених режимом друзів. Як це робив сучасник Тичини Максим Рильський. Виходить, що вони в однакових ситуаціях робили різний етичний вибір і поводилися по-різному.

На який досвід ви спираєтеся в роботі? Соцопитування, якісь дані, наскільки вдалий був досвід інших народів, чи можна його використовувати?

Звісно, у нас у Львові роботи менше, тому що за нас цю роботу зробили раніше, ще на початку 1990-х років, коли при Львівській міській раді діяла подібна до теперішньої комісії, і зараз ми навіть маємо кількох членів тієї першої в складі, що гарантують певну тяглість: Іван Сварник, історик та архівіст, Андрій Гречило, історик і геральдист, є філологи, мистецтвознавці, представники різних фракцій міськради. Дискусії бувають дуже палкі. Минулого року ми перейменували кілька десятків вулиць. Залишилася певна низка російських діячів, а також тих, хто мав подвійну українсько-радянську ідентичність. Приміром, була дискусія про Скрипника, і вулиця таки була перейменована, бо йдеться про радянського діяча, попри його українофільські погляди. Те, що він робив, врешті все одно працювало проти української справи. Усе ж є певний рух уперед, випрацьовується певний суспільний консенсус. Там, де є сумніви щодо персоналій, є запити на експертизи, звертаються до фахівців, в університети.

«Йдеться про маркування символами, а не про любов до фруктів»

Коли радянська влада перейменовувала після II Світової все підряд, називаючи безликими фруктовими назвами, які формально не підпадають під деколонізацію, як повертати колорит, розмаїття?

Якщо говорити про політично нейтральні назви, за своїм змістом відверто колгоспні, вони були породженням радянської доби, хоч не були політизованими й не є такими (буває, що серед них ховаються «латентно політичні», як Жовтнева чи Лютнева — вони асоціювалися із конкретними подіями, важливими для радянської ідеології). Дуже часто вирішення подібних казусів залежить від комунікації із місцевою громадою. Якщо вона активно опирається, то жорстких правових аргументів немає. Якщо це не імені Постишева, конкретного ворога, а Черешнева — рецепта, як повернути історичну назву, немає. Ба більше, чимало і пропонують нейтральні назви: мовляв, навіщо пхати якихось діячів, не завжди відомих, і хто то взагалі такі? Але нам теж ідеться про символічне маркування, а черешня з вишнею, може, і гарні дерева, але не розкажуть мешканцям цієї вулиці, чому та чи інша постать важлива в історії. Не маю рецептів: щоразу це результат тяжкої комунікаційної роботи. Якщо є агенти впливу, щоб пояснити це суспільству, то така робота має шанс на успіх.

Зрештою, не завжди: на Львівщині маємо приклад із Червоноградом, рішення зависло, попри те, що всі розуміють, чому назва Червоноград — бо радянська. А яку назву повертати? Попередня Кристинопіль теж не зовсім українська.

Деколонізація не закінчиться впродовж дуже короткого терміну, тому що колонізація — це внутрішнє рабство, а воно лікується довго. У мого улюбленого Франка є цикл віршів на старі теми, де ця проблема центральна, і в одному з віршів ліричний герой промовляє від імені раба: «Але кров твоя — раб, але мозок твій — раб». Дуже часто цей раб не усвідомлює ці рабські стереотипи й не хоче від них звільнитися. Тільки зміна поколінь спричиниться до того, що люди відкриють інші перспективи в сприйнятті простору навколо себе. Наша справа робити все, що в наших силах, і я бачу глобально, що в межах країни деколонізація іде, не без перегинів і не без недогинів, але все одно прогрес відчувається, й Україна потроху звільняється від токсичних елементів, нав'язаних імперським насильством протягом століть.

Деколонізація в українській Бессарабії (Буджаку): деколонізувати свідомість

Август Мамонт, Ізмаїл
Фото: **Український журнал**

Населення півдня Одещини (Буджак, Бессарабія) поважає традиції предків, але водночас має коротку пам'ять. Виною тому політика манкуртизації і підганяння всіх під радянський еталон людини, який назвали «советский человек». Головним народом зробили росіян, а інші викорінювали як фізично, так і морально різними формами утисків і принижень (анекдоти, насмішки в кіно, другорядні або негативні ролі, шароварництво). Тому ці народи донесли до наших часів тільки те, що їм дозволили. Більшість людей зберегли лиш крихту.

Жителі української частини Бессарабії визнають себе насамперед власне «советскими людьми» або бессарабцями, а про національність згадують, коли їх запитують про батьків. Знають про ті часи лише з російських підручників історії, у яких написано навіть не те, що було зручно кремлю, а частіше за все — зовсім інша історія, яка не збігається із загальновизнаною. От і виходить, що люди, які нібито добре знають історію і не оновлюють знання, володіють лише тією інформацією, яку їм уклав у голову кровожерливий сусід.

Манкуртизація примусова і добровільна

Незважаючи на це, люди поважають свої народні традиції. На жаль, це стосується тільки головних обрядів і часто тільки заради того, щоб не образити людей поважного віку, бо для них традиції дійсно мають велике значення.

Але коли приїжджають родичі або організовуються ярмарки чи фестивалі, народ одразу згадує традиції предків. І ці традиції не є традиціями «советского народа», це навіть не традиції великоросів чи малоросів. У хід ідуть національні традиції предків, які передавалися від батька до сина, від матері до доньки. Фестивалі, влаштовані навколо національних свят буджацьких народів, збирають різноманітну публіку, у тому числі міжнародну. На прославленні свого етносу люди мають потрійну вигоду. Це й заробіток від прода-

жу етнотоварів та послуг, і просування та розвиток власної культури, і поповнення місцевого бюджету. З якого боку не подивитись — всюди одні плюси. Міжнародна спільнота як ніколи зацікавлена в українському культурному продукті.

Проте національна самоідентифікація все ж дуже слабка. Приміром, є звичайна сімейна пара з двома дітьми, знайомі автора цих рядків. Їхні батьки болгари, вони вільно розмовляють болгарською. Але по телефону розмовляють російською, на людях між собою розмовляють російською, і навіть своїх дітей не вчили болгарській, а розмовляють із ними тільки російською. І це не єдиний приклад, таких багато. Так сталося через агресивну русифікацію регіону в радянські часи. Додавали дрова у вогонь манкуртизації прислані з віддалених регіонів росії російськомовні люди, які отримували керівні посади на підприємствах, у школах, будинках культури, в органах влади.

... етнічних росіян у нас одиниці, але «советских людей» дуже багато...

Натомість місцеву багатонаціональну культурну інтелігенцію було вислано в далекі й холодні регіони росії — у табори та на освоєння диких, непридатних для життя, місцевостей. Саме в 1945–1960-ті роки був запущений маятник манкуртизації. У 1980–1990-х регіон уже мав десятки тисяч нащадків росіян, які називали себе корінними. Русифіковано вже було стільки населення, що частина нерусифікованих потроху асимілювалась, щоб говорити на всім зрозумілому «бессарабском языке» (цитата Володимира Проданова, секретаря Саратської селищної ради). Це ще раз доводить, наскільки глибоко уражене «русским миром» населення нашого регіону.

Часто бачу україномовних, які переходять на російську, якщо їх обслуговують російською. Навіть зараз хвора на «русский мир» Бессарабія продовжує поглинати народи. Вони просто асимілюються і, самі того не розуміючи, втрачають свою унікальність. Допомагають росіянам у цій справі інформаційні бомби уповільненої дії, запущені колись, які гуляють серед населення. Це завідома брехливі тези — «русскоговоряший регион, всем понятный язык» тощо. Пам'ятаю, що років двадцять тому в Ізмаїлі набагато частіше можна було почути українську, болгарську, молдовську.

Від радянського, імперського минулого як частини «русского мира» треба позбавлятись, інакше росія прийде за нашими дітьми. Люди мають отримувати більше інформації (кіно, музика, мистецтво, ЗМІ) про свій народ та про Україну, ніж про росію, щоб зрозуміти, наскільки вони ближче до своєї культури, а не до російської. Бо етнічних росіян у нас одиниці, але «советских людей» дуже багато саме через відрубане коріння. Московія досягла своєї мети тут у дуже значному ступені. Народи півдня Одещини майже втратили свою національну ідентифікацію. І якби не розпад СРСР, то наші люди вже б воювали за «визволення» поляків, болгар, румунів і, мабуть, уже б «визволили» угорців.

Так люди отримали псевдогероїв і псевдоісторію

Водночас жителі Буджака досі не переосмислили події минулого, хоч сьогоднішня війна росії проти України мала б наочно показати їм, що росія ніколи нікого не визволяла. Під «визволенням» московія завжди мала на увазі цинічне і грубе захоплення. А слова про визволення залишалися для виправдання свого фашизму перед світовою спільнотою, перед своїми людьми й навіть для того, щоб захоплені народи вважали їх братнім. Кремлівська пропаганда зробила все, щоб ми не любили «западенців» [жителів Західної України – ред.] та вважали українських національних героїв зрадниками. Натомість російські політичні, військові й культурні діячі (як-от Олександр Суворов чи Федір Ушаков) нам подавалися за приклад,

а кати ставали героями. Особлива увага до героїзації катів і окупантів приділялася в захоплених, закатованих регіонах. Так люди отримали псевдогероїв і псевдоісторію, у які свято вірять і не хочуть визнавати, що все життя вірили в брехню. Коли люди знайдуть у собі сили поглянути на події минулого через призму теперішніх подій та переосмислять його, коли визнають власні помилки і змінять свою думку щодо «братнього народу», тоді вони легко позбудуться радянського та імперського минулого.

Пасивна позиція і є сепаратизмом

Треба подбати про те, щоб для Бессарабії в інформаційному просторі постійно були матеріали про її культуру й одночасно про злочини радянської влади. Плюс інформація про втрачені традиції. Це має ненав'язливо підштовхнути людей до правильних висновків. Можна також скористатися методами пропаганди, якими користуються самі росіяни і які активно розносить велика маса людей, слабкостями яких користуються пропагандисти. Це короткі тези, які чіпляють, розміщені на одній картинці, у коротких відеороликах. Якщо в них будуть тверді факти, то вони відрізнятимуться від російських правдивістю і це не заплямить автора.

Деколонізація символічного простору й культури має стати загальною державною програмою. І ці питання не дозволяти вирішувати людям, які є або були в проросійських партіях, або не мають чіткої проукраїнської позиції, які постійно саботують процеси деколонізації перейменування (як це відбувається, приміром, у Саратській громаді). Також важлива активна позиція як чиновників з органів влади, так і керівників навчальних, культурних закладів та інших людей, думка яких має вагу в суспільстві. Їхні слова та дії мають великий вплив на людей. Тому в цій війні з «русским миром» пасивну позицію я дорівнюю до сепаратизму.

KM

КУЛЬТРЕВЮ

All'alba vincerò

Юлія Озен, Київ

«Happy Halloween! Did you celebrate?» — запитує мене в соцмережі пан із Нідерландів, мій ровесник, назвімо його В. Н. Як на представника даної країни (маю з ким порівняти в тій-таки соцмережі), він не дуже орієнтується в українських реаліях: наприклад, дивується, що в нас досі йде війна (тим часом його земляки після першого ж «привіт» запитують, як ми цієї зими, я кажу, що краще, спасибі союзникам за підсилення ППО, отримую virtual hugs і цілковите спів-чуття і спів-розуміння). Із цим паном не так. Ми вряди-годи обмінюємося повідомленнями і вряди-годи він мене бісить. Як-от зараз, із цим своїм дурнуватим запитанням про Геловін. Так, кажу, росіяни привітали нас цієї ночі двома повітряними тривогами, — а кортить написати, що в нас щодня Геловін, уже шістсот якийсь там день розгул нечисті, шабаш нелюдів. В. Н. пропонує переписуватися в телеграмі, але я кажу, що використовую його здебільшого для читання новин. «What kind of news are you into?» — ще одне вибішувальне запитання. Надсилаю йому звіт-інфографіку Повітряних Сил за минулу ніч. Отак, пишу, починається мій день, із таких новин, — а кортить написати, що далі я перевіряю, куди прилетіло, скільки ще наших людей убито, скільки ще домівок зруйновано, скільки ще актів гено-, еко-, лінгвоциду скоєно. «Oh my God, — каже він, — I hope no one got hurt». Бляха. Краще назад, до нейтральних тем: улюблених страв, пори року, що ми там іще обговорювали. Ось, пише, я собі замовив кросівки, тільки не хочу рожеві, замовив зелені, — і кидає фото, ціна пари — 8 тисяч доларів. Ага, кажу, найс. «Are you a lover of sneakers as well?» — цікавиться В. Н. Трохи зависаю з відповіддю. Маю одну пару, легенькі, зручні. Згадую, як купила їх у квітні 2022-го, в Ужгороді, з великою знижкою: стало жарко в зимових черевиках, у яких виїжджала, та й зносилися вони блискавично, постаріли вмить, хоч були майже нові. Довго дивилася тоді на своє відображення в нових кросівках світлого кольору. Чи я носитиму їх і як довго? Чи є сенс у цьому? Чи радітиму обновці, як колись? І відчула, як паросточок живого пробився: так, носитимеш, так, радітимеш, так, купуй. Це досі моя єдина й улюблена пара,

і вони не зношуються. Ну, пишу панові В. Н., не те щоб лавер, але пара кросівок — маст хев, безумовно. Кілька днів після того йому не відповідаю. Сорі, кажу, бізі дейз. А що робили, питає він. От, пишу, примудрилася відвідати улюблену оперну виставу між двома затяжними тривогами. О, каже В. Н., це так надихає, що ви знаходите можливість виділяти час на свої захоплення, незважаючи на всі виклики. І на що ж це, блін, тебе надихає, кортить спитати. Знову кипить усередині. Знову зникаю на пару днів.

Наш будинок після вибуху російської ракети, поремонтувавшись і оновившись, тепер найкрасивіший у мікрорайоні (щоправда, і найменш заселений, судячи з кількості освітлених квартир увечері). Втім, його колегам навколо не так пощастило. Дев'ятиповерхівка навпроти має доволі сумний вигляд. Вікна де-не-де закриті дошками, декотрі — уже потріпаною плівкою, а якісь геть без нічого, так усе й потрощене після 17 березня 2022-го, світить поламаними кістками. Усі вітри, сніги, дощі й голуби, усе там. Щоразу боляче дивитись, і я звично переводжу погляд на інші, свіжозасклені білі вікна й балкони. Не всі оживлені людською присутністю: здається, господарі повернулися, зробили швидко ремонт і поїхали. Перевіряю сьомий поверх, до повномасштабної війни часто спостерігала, як виходить на незасклений балкон — у будь-яку погоду й пору року — той самий чоловік у самих сірих трусах, витріпує простирадло, тим самим рухом згортає його і зникає за дверима. Як фігурка-оздоба старовинного годинника. Давно я його не бачила, дуже давно. Думаю, де він може бути, чи повернеться колись, — надія є, балкон має нові біленькі двері, але господаря не видно. Раптом стається диво: двері прочиняються, вигулькує фігурка (сірі труси, простирадло), тріп-тріп, і назад. Я дуже радію. Ці відновлені ознаки стабільності — наші зрощені кістки. Люблю тебе, незнайомий чоловіче сіротрусий, що повернувся виконувати свої ритуальні дії, хай там що. Влітку тебе не було. Зате пам'ятаю твоїх сусідів через кілька квартир: спекотної літньої ночі на підвіконні сидів чоловік, розповідав комусь — гучно, голос сягав найдальших закутків глупої ночі, усе принишкло і слухало, — про Женю-снайпера, про інших, чиїх імен не запам'ятала, цю хрипку оповідь ніхто б не наважився перервати. Більше я його не чула, тільки той один раз.

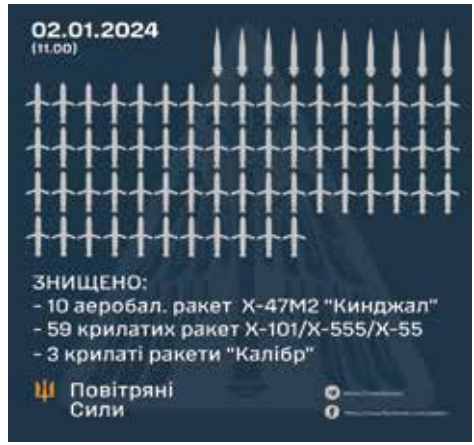

Стовбичу біля вікна, десь там на росії знову злітає клятий МіГ-31К із планами на дозаправку в повітрі, і наш лівий берег

звично переживає транспортний колапс. Цього разу — три з половиною години. Коли є пуски ракет, тривога триває значно менше, а без них це просто виснажливе, затяжне приниження. Хтось не доїжджає з дитиною в лікарню; хтось змушений справляти природну потребу в кульочок у машині; хтось близький до зомління в натовпі на «Видубичах»; хтось мокне під дощем на зупинці, бо наземний транспорт довіз до укриття — переповненого метро — і теж чекає на відбій загрози. От і відбій нарешті, але чи не повториться все це ближче до вечора? Чи відбудеться сьогоднішня вистава? Чи доїдуть артисти, чи встигнуть підготуватися, чи доберусь я і такі ж спраглі мистецтва, чи не пролунає найемоційнішої миті бридкий сигнал — спускатися в гардероб-укриття оперного театру?.. Партер заповнюється, оплески диригентові — і починається магія. Усі доїхали, усі підготувалися; від чистих голосів нишкнуть демони. Пінг, Панг і Понг, згадуючи претендентів-невдах на руку крижаної принцеси, перекидаються їхніми черепами: оце воно, чорний гумор близький як ніколи. Ніхто в дійстві не спить, як ми в ночі обстрілів; кат Пу-Тін-Пао гострить знаряддя; принц Калаф, невразливий в укритті свого імені й любові Лю, доспівує переможну пісню. Звісно, до ранку доживають не всі. Хтось рятує, затуляє собою, приносить цю необхідну жертву, щоб вижила більшість. Твір розкривається новими сенсами, як і належить невмирущій класиці, — хоч, підозрюю, творцеві заціпило б од таких сенсів.

Якщо В. Н. (щось він давненько не пише) вийде з анабіозу і пришле чергове дурнувате запитання, типу щодо achievements of the year, у мене відповідь готова. Безперечно, серед здобутків року — те, що торік я прокидалася і від фантомних вибухів ППО, а нині — здебільшого від реальних, коли здригається будинок. Перед сном читаю буденні сповіщення: ворожі літаки прямують у зону пусків, підліт крилатих ракет за розкладом, а поки можете поспати, любі підписники. Оце правильно. Налаштовуюся, що прокидання буде гучне, психіка вимагає принципу «тривожне очікування – вибух – полегшення». Зі сну мене викидає раніше. Чоловік не спить, гортає новини. Поволі наближається гул. Це наша авіація. (Я відчуваю, що це «хороший» звук, так само, як відчуваю «нейтральну» й «погану» сирену тривоги). Гул ближчає, глибшає, огортає небо. Надзвичайно близько, здається, просто над будинком, повітря розсікає ракета. Свист іще однієї, так само над нами. Чоловік згрібає мене в обійми й товсту ковдру, завмираємо; вибух-полегшення, тоді ще один. Укотре летить чиясь смерть, укотре Повітряні Сили вистежують її і знищують. На превеликий жаль, уламки часом беруть своє. У соцмережах жартують: «Ті, хто вижив, ідуть на роботу». Пінг, Панг і Понг, вам привіт.

Пробивається світанок. Тривога ще триває — але невиспаним містом, укотре символізуючи тріумф над темрявою, уже суне переможний сміттєвоз.

Артур Железняк:
«Як фільми, так і музика повинні діяти як кулі. Ми тими кулями стріляємо в бік ворога»

Спілкувалася **Таня Новаківська**
Фото: **Український журнал**

Артуре, ви вчитель, людина, яка пише музику. Як для вас почалася війна й коли саме?
То, мабуть, було ще у 2014 році, хоч сам конфлікт, як на мене, почався сотні років тому. Його коріння глибоке. Я композитор, який писав пісні не тільки для наших виконавців, але, на жаль, і для таких, як Кіркоров та й інші росіяни. Я киянин, російськомовний, але перейшов на українську мову й у творчості теж.

З 2014-го почав потроху писати пісні й на військову тематику, а з початком повномасштабного вторгнення мої пісні присвячені лише війні. Так і народився гурт «Хуртовина» — з моїх друзів, музикантів, тих, хто не поїхав, тих, хто залишився і готовий був працювати. Ви повинні розуміти, що музикантам і нормальним кінорежисерам тепер не до гонорарів. Тут мова вже про те, що як фільми, так і музика повинні діяти як кулі. Ми тими кулями стріляємо в бік ворога. Ми з ними їздимо скрізь: до військових, у шпиталі, у громади до цивільних. Там всюди відчай, бо дуже багато загиблих, поранених, дуже багато скалічених сімей. І підтримати тих людей може тільки творчість. Ми їх долучаємо до співу, до розмови під час перегляду фільму, бо фільми ми теж возимо із собою.

Я б залюбки все змінив і, як і раніше, писав би про любов. Але не виходить. Виходить тільки про любов до батьківщини. Перша моя пісня після повномасштабного вторгнення була «Ми з України», яку заспівали всі наші зірки, й от із цього, мабуть, почався вже мій новий етап.

Ви кажете, що ви є російськомовним, з російськомовного середовища. Ми вчора побували в музеях, на різних виставках, де я задавалася питанням: яким життям увесь цей час жило російськомовне культурне середовище Києва? Як воно жило, чим воно жило, до якої системи належало? Ви тепер замислюєтесь, у якому середовищі перебували, якщо писали, скажімо, для Кіркорова? Це було середовище пострадянського простору?
90% усієї музики, — це був русский контент, русскоязичний. Навіть рок, я вже не кажу про попсу. Попса взагалі вся була російськомовна. Але я вам скажу як автор, який пише саме тексти: я отримую задоволення від писання текстів українською. Це не поза в мене така. Це справжнє задоволення від рим, від того, як можна в українській мові римувати.

Остання моя російськомовна пісня була — ну це, мабуть, єдина, яку я спрямував на російських слухачів, бо тоді це було потрібно — про російський корабель.

А цей перехід для вас був поступовим чи раптовим?

З 14-го року я потроху почав писати щось на військову тематику, потім у мене з'явилося декілька виконавців, які просили ліричні пісні українською мовою, і у 18-му, 19-му, 20-му я вже писав українською балади, попмузику.

Я вважаю, що деяким композиторам або ж гуртам, які пишуть пісні українською, треба за їхнє чудове використання української мови — які, власне, і популяризують українську мову, — от їм потрібно давати народних артистів. Такі люди є. Я взагалі вважаю, що тільки творчістю можна зробити так, щоб це було модно, сучасно, і діти хотіли так розмовляти, дивитись і співати. Щоб щось на кшталт «Слово пацана» не згадувалось узагалі й не виносилося на обговорення.

Ви почали займатися і короткими фільмами з тією ж метою? Для терапії чи донесення інформації до людей? Чому ви обрали ще й цей напрям?

Мій син закінчив акторський і пішов на режисуру. А мені й моїм друзям це було дуже цікаво. На той час уже народилась у нас «Хуртовина» й ми почали робити такі об'єднання. Ми заснували благодійний фонд «Хуртовина», ми зробили кінопродакшн «Хуртовина», який допомагає молодим кіношникам. Особисто я писав музику, пісні і придумував історії, за якими вони писали сценарії. За півтора року вийшло п'ять фільмів. Жодної копійки від держави, я не кажу «не отримали», ми не взяли. Зараз не той час, щоби брати, зараз той час, щоб давати. Я на свою вчительську зарплатню, він десь там підробив, там підробив. Можливо, рівень цих фільмів і студентський, але важливі фільми можна знімати й за маленькі гроші. А принесуть вони, можливо, користі значно більше, ніж щось незрозуміле за гроші держави.

А як сприймають ваші фільми глядачі? Були якісь несподівані реакції?

Ні, реакції такі, які я очікував. Я знав, що саме в цю хвилину будуть плакати, саме в цю хвилину буде так і так. Ми все це бачили під час зйомок, бо під час зйомок ми самі плакали. Звісно ж, без нашого ДФТГ ми б не зняли жодного фільму, бо там окопи, там зброя, там усе. Іноді, коли ми даємо фільми на фестивалі, це дивує.

Ви згадали про ДФТГ. У вас був до 2022 року якийсь військовий досвід? Як сталося так, що ви включилися або взагалі організували ДФТГ?

Мій друг — співвласник стрілецького клубу. І на базі цього клубу було створено ДФТГ. Воно знаходилося приблизно в місцях, куди дійшли кацапи. Майже на рубежі. Тому було логічно, що туди підтягнуться всі — і військові, і спецпризначенці. Зараз я далі пішов вчити дітей, а двоє моїх друзів досі там, уже в теробороні, боронять небо Києва. Ну і ДФТГ — ми там зросли, ми там тренувалися, і воно логічно отак вийшло.

Розкажіть щось про саму діяльність ДФТГ. Як довго в це ви були залучені?

До того моменту, як відійшли від Києва, як орда ця відійшла, я був там. Я не можу сказати, що я воїн, але розумію, з якого боку братися за зброю. Хоч я більше займався тим, що щось відвозив, привозив. А хлопці, включно з моїм другом, дуже серйозно там займалися і тримають оборону й досі. Але так, я не зробив жодного пострілу в той бік, а біля мене падало трошки.

А скільки хлопців було приблизно в тому ДФТГ? Це був Броварський напрямок?

Не будемо про це. Це неважливо.

Добре. Але це були всі знайомі, так?

Ні, там були й військові підрозділи. Скажу чесно: нашим завданням було всіх цих чимало хлопців нагодувати.

А ви готувалися до вторгнення, психологічно були готові до такого?

Я б запропонував усім, кому шкода «хороших русскіх», нехай приїдуть хоча б на добу в Харків. І їм уже не потрібно буде більше нічого пояснювати.

У вільний час я був адміністратором бомбосховища. Сюди приходили всі діти з району з батьками. А діти, ну так склалося, мене люблять. Я з ними грав і кожного ранку гімн України співав. Але коли вже пішли чутки, що москалі підійдуть, і можливо, будуть мости підривати, то ми вже не могли тут залишатись. І з хлопцями почали думати, як нам діяти. Живими під окупацією бути ми не хотіли. Потрібно було щось робити чи кудись іти. Але в друга велике господарство. У нього 200 корів, 7 коней, тому він сказав: я нікуди не піду. Куди йому? Це ж його життя. Бо він би їх не покинув. Перший місяць був дуже складним. Потім потроху ставало легше. А я під час чергувань у бомбосховищі пісні писав. Основна частина пісень «Хуртовини» була написана отут ночами. Я тут, звісно, ночував.

А з початком повномасштабного поламалися якісь стосунки з близькими людьми?
Ні. Я в друзях не помилився. І також я не помилився в музичному середовищі.

Але ж ви кажете, що колись писали і для Кіркорова. Як щодо тих людей, які запорєбріком залишилися? У вас контакти збереглися?
Ні, я не можу з ними розмовляти. У мене був дуже близький друг, ми з ним служили у війську ще в радянські часи. Він із Нижнього Новгорода, архідиякон при владиці Новгородському. Він мені в перший день зателефонував, але я більше його, як і інших, уже не хотів слухати. Він, як і всі «гарні росіяни», казав лише: «Просто не виходи на вулицю, там усіх плохих зачистять бандеровців, а потім...». Нема з ними про що говорити.

У Європі ведуться розмови про «хороших русскіх» і про те, чи пускати російських спортсменів на Олімпіади, російських кінорежисерів, музикантів і так далі на гастролі. Як ви би

до того поставилися, або який аргумент навели б у такій розмові?
Для мене єдина людина, про яку, можливо, я би сказав, що вона гарна росіянка, це Лія Ахеджакова. І це все.

Аргумент у мене один. Я б запропонував усім, кому шкода «хороших русскіх», нехай приїдуть хоча б на добу в Харків. І їм уже не потрібно буде більше нічого пояснювати. Є в нас така Ольга Стоян, волонтерка, яка дуже багато військових одягає, скуповує мультикам в Англії. Вона збирає донати й купує не тільки одяг, а й амуніцію, і все, що потрібно. Для 3-ї штурмової, «Азову». Більшість тих, хто в мультикамі, одягла саме вона. Учора з нею спілкувався. Вона майже взагалі не розмовляє. Бо за один день вона була на трьох похоронах. Позавчора. Не розмовляє людина. Ось на такий захід узяти б тих людей.

А ще я б їх повів у підвал під час тривоги. Щоб подивилися, як діти вчаться, намагаються вчитися. Там сидіти неможливо, бо там просто бракує повітря. Діти намагаються якось навчатися. Хоч я як вчитель можу сказати, що вже два роки наші діти, у принципі, не навчаються. Це неможливо.

Їхнім аргументом є, що спорт і культура — поза політикою...
У мене мама — викладач скрипки. І вона дуже засмучена, що... не можна виконувати твори Чайковського. І вона те саме говорила, що це ж культура, ну як можна! Там Чайковський, тут Пушкін, а тут цей гад путін. Але я вважаю, що в них теж є якийсь культурний цвіт нації. І цей цвіт сформували ці діячі — Чайковський, Мусоргський, Пушкін. А вони сидять і дивляться, як вбивають наших дітей. Тож ті культурні діячі породили цю еліту їхню. І чи це взагалі еліта? Те саме можна сказати і про спортсменів.

Культура формує націю. Якщо культура сформувала такий народ, то з тією високою культурою щось не так. Можливо, той народ не був сформований тією культурою, бо вона не була, мабуть, для нього зрозуміла. Це питання. Які у вас є творчі плани? Нові ідеї?
Я і далі пісні пишу, і дуже багато в нас планів щодо гастролей Україною. Ми поки що не бачимо сенсу їхати за кордон. Справа не в донатах. Донати зберуть великі волонтерські об'єднання, і зберуть справжні донати. Те, що ми збираємо, це крапля. Але завдання українського артиста — бути з народом тут, грати тут. Після перемоги —залюбки.

А поки що ось є певний гастрольний графік, ми його напрацьовуємо. Щодо фільмів теж є плани. Ми зняли 5 короткометражок. Від 12-ти до 35 хвилин. Фільм «Ма» побачили також іноземці. Він був і на маленьких фестивалях, і в Лос-Анджелесі, у Німеччині, навіть у якійсь африканській країні. Багато людей його побачили. На рівні консульств, але бачили його. В Америці, у Лос-Анджелесі трапилася така не дуже гарна ситуація. У них був фестиваль, який теж збирав донати, і там було багато українських фільмів, але наш був єдиний, який про війну й під час війни знятий. І ось прийшов знайомий мого сина подивитися, а цього фільму нема. Він запитує: де фільм? Чому його нема? На що організатор каже: very violence. Тобто, що він жорстокий. Ну це реалії такі в Україні. Ви гортаєте сторінки з інформацією про те, скільки в нас дітей померло. Ви відвертаєтесь, щоб допити свою каву. Ну як так? Врешті-решт той фільм таки показали. А плани такі, щоб решта фільмів також проїхалася фестивалями, і є сценарій дуже класного фільму. Теж very violence, можливо, але про що ще знімати?

Я так розумію, це вже має бути повнометражний?
Повний метр про розкол у суспільстві, розкол у вірі і про злочини, воєнні злочини.

А ви пишете музику до фільму, так?
Так, так, так. Там у половині фільмів наша музика. Й у фільмі «Крила», який з Ахте-

Ви гортаєте сторінки з інформацією проте, скільки в нас дітей померло. Ви відвертаєтесь, щоб допити свою каву. Ну як так?

мом Сеітаблаєвим, нашим видатним режисером і актором у головній ролі. А останній фільм «Осіння Глісанда» — це про дівчину, яка втратила коханого на війні, але вже рік не може його відпустити. Вона уявляє, як вона з ним разом, і тільки коли вона його фотографує, то бачить, що його немає.

Ви звернулися до теми розколу в суспільстві, розколу у вірі — наскільки я розумію, йдеться про Українську православну церкву Московського патріархату і УПЦ? Ви думаєте, що цей розкол може поглибитись? Чи, опрацьовуючи цю тему, намагаєтеся зробити все для того, щоб цього не сталося?

Звісно, бажано, щоб цього не сталося, але всі розколи в нашій країні — це штучне ІПСО. Я так вважаю.

Ви відчуваєте, що воно кимось підігрівається?

Так, звісно. Причому за гроші. Можливо, є незначний відсоток людей, які й політично, і за віросповіданням так налаштовані.

На якихось крайніх позиціях, так?

Так, але великий відсоток — це штучно. Штучно зроблено за гроші, щоб роз'єднати суспільство. Бо якщо ми будемо єдині, вони взагалі нічого не зможуть. А так є варіанти.

Дякую вам за розмову!

Українські дев'яності в кіно: кримінал, перше кохання і почуття свободи

Юрій Самусенко, Київ

Наприкінці 2010-х українські кінематографісти відчули, що настав час рефлексувати дев'яності. Звісно, вони це не спільно вирішили й це не колективна рефлексія, тож іще цікавіше спостерігати за результатом, адже в усіх доба відображається по-різному: комусь приємніше згадувати перші поцілунки на горищі великого будинку, а комусь — «біти, кастєти, в руках арматура, в зубах сігарети». Цей підсумок можна переглянути впродовж 2023 року.

Першим та найпомітнішим повним метром про дев'яності можна вважати «Носоріг» Олега Сенцова, який у кількох інтерв'ю розповідав про відкидання романтики криміналу. Вийшла історія про хлопця із села, який не мав вибору, окрім як перетворити хуліганське життя на професію.

Через нескінченні зради, «понятія» та очищення від гріхів головний герой здобуває своєрідне прощення через смерть. На жаль, не надто переконливе, але фінал «Носорога» — не така вже й важлива проблема фільму. Зрештою, за персонажа, втіленого Сергієм Філімоновим, хотілося вболівати в найскладніші для нього моменти і сварити, коли здавалося, що він живе ситим життям.

Справді, ми не мали свого кіно про кримінальні дев'яності, у якому контекст упізнавався б виразніше, ніж у драмах про сірий Санкт-Петербург, що нав'язувала імперія. І Сенцову вдалося відтворити цей світ із чоловічими правилами й показати, що один у полі все-таки воїн. Утім, «Носорогу» не вистачає жіночого світовідчуття, адже у фільмі є жінки, — щоправда, розглядають їх у ролях дружин-матерів або секс-працівниць, що надто звужує коло зацікавлених у картині осіб.

Цю проблему вирішує Тоня Ноябрьова у своєму другому фільмі **«Ти мене любиш?»**, прем'єра якого відбулась у секції Panorama Берлінського міжнародного кі-

нофестивалю. Стрічка Ноябрьової набагато тонше показує життя людини в хиткому просторі дев'яностих, ніж гучний та великий «Носоріг». Між ними є і сильніша відмінність. Стрічка Тоні — про ранні дев'яності, період розпаду СРСР та історію дорослішання на тлі зникнення одних цінностей та постання нових.

17-річна Кіра (Карина Химчук) переживає розлучення заможних батьків і вирішує переїхати на квартиру до старшого хлопця. Розпад країни римується із розставанням родини, але головне тут інше — як зберегти себе, коли зникає все звичне? Дев'яності Ноябрьової показують несподівану картинку багатої родини на тлі злиднів. Батько Кіри працює режисером, його друзі мають змогу виїжджати за кордон та привозити дорогі подарунки, але загальна сірість усе одно проривається в реальність головної героїні.

«Ти мене любиш?» на рівні міміки та жестів показує, наскільки небезпечними можуть бути спокуси для Кіри, яка лише відкриває для себе світ дорослих. Це дуже переконлива історія, яка, можливо, не буде впізнаваною для більшості глядачів, але водночас зображує знайомий світ із нереалістичними бажаннями та гострим почуттям справедливості.

Мабуть, найменш важливими для сюжету видаються дев'яності в дебюті Анни Бурячкової **«Назавжди-Назавжди»**. Любовний трикутник школярів — Тоні, Сані та Журіка — виллється в небезпечні стосунки для дівчини. На тлі — Київ 1998 року, грає «Ляпіс Трубецкой», носять спортивні костюми adidas, в'язані светри та шкіряні куртки з кашкетами.

У цього фільму надто багато спільного зі «Стоп-Землею»: від індустрійних збігів (продюсерка Наталія Лібет і схожий постер) до сюжетних — приміром, мотив страху отримати відмову. Втім, тут зовсім інший меседж, а головна героїня Тоня діє набагато сміливіше за протагоністку Машу з дебюту Катерини Горностай. Вона серйозніше й різкіше каже «ні» речам,

словам та вчинкам, які їй не подобаються, і кіно пробує навчити цього своїх глядачів.

Дорогою «Назавжди-Назавжди» і «Ти мене любиш?» крокує і стрічка Ірини Цілик **«Я і Фелікс»** про знайомство та дружбу дорослого ветерана радянсько-афганської війни Фелікса та маленького Тимофія, який лише відкриває для себе світ. Режисерка теж не схильна до романтизації дев'яностих і послуговується часом як тлом розвитку подій, не більше, — передусім на рівні музики, інтер'єру, архітектури.

Найкраще з дев'яностими працює Філіп Сотниченко в дебютній **«Ля Палісіаді»** — постіронічному детективі про конфлікт поколінь. Стрічка починається з нашого часу: діти не відчувають присутності батька у своїх життях, а вже через пів години хронометражу режисер показує, через які сумніви і труднощі пройшов їхній тато, коли працював судовим психіатром у 1996 році.

Кіно в синопсисі мовби навмисне веде глядача в інший бік. Події розгортаються в Україні, переважно в Ужгороді, за кілька місяців до підписання протоколу №6 Європейської конвенції з прав людини — відмови від смертної кари. Герої стрічки ведуть розслідування вбивства міліціонера, щоб устигнути покарати злочинця за всією суворістю закону. Цей епізод зі смертною карою стає кульмінаційним, але все ж таки це сімейна сага, тому, відповідно до законів жанру, повна картина складеться, якщо зв'язати всі сюжетні і стилістичні особливості фільму.

Саме в стиль тут вкладено чимало виправданих зусиль, адже друга половина картини повністю знята в естетиці VHS, що сильніше занурює в 1996 рік, а також поєднує історію батьків та дітей. Якщо в дитинстві батьки знімали нас на VHS-камери, то Сотниченко дає можливість тепер подивитися на батьків через той самий об'єктив.

Цікаво, що для режисера це не перша спроба повернути дев'яності в нашу реальність. Один із його коротких метрів, **«Цвях»**, поєднує документалістику та ігрове кіно, щоб показати повернення української дівчини на київський Поділ з прохолодного Берліна. Там теж естетика VHS, але без таких довгих кадрів, як у «Ля Палісіаді», про яку позитивно відгукуються на всіх кінофестивалях, де її показують. Філіп Сотниченко здобув нагороду «Серце Сараєво» в категорії «Найкращий кінорежисер» Міжнародного кінофестивалю в Сараєво, а до цього фільм отримав приз на Роттердамському кінофестивалі, де, власне, і відбулася його прем'єра.

Частково, але не повністю, скористався настроєм дев'яностих і Антоніо Лукіч у пролозі трагікомедії **«Люксембург, Люксембург»**. Його головні герої, Коля та Вася, зростають під жорстким впливом батька-югослава. Він вміє постріляти в повітря, щоб зупинити потяг, а також не цурається бандитських понять не гірше, ніж персонажі «Носорога». Втім, це романтизований період, адже режисер показує його очима пацанів, які боготворять тата. До того ж грає Daddy Cool гурту Boney M, що додає зображенню легкості — навіть коли на екрані хлопці потрапляють у неприємності.

У подіях останніх років тисячоліття розбирається Марися Нікітюк у **«Коли падають дерева»**, однак робить це доволі химерно. Наприклад, у кадрі лунає трек гурту «ТіК», якого тоді ще не знали, і водночас зовнішність акторів та робота художника-постановника неначе переказують вітання тодішнім дев'яностим.

Обов'язково варто згадати комедійний доробок українських режисерів про цей час. Короткий метр Павла Острікова **«Випуск-97»** перегукується з дев'яностими й робить це у зворушливо-комедійній манері. Розпад СРСР у свідомості багатьох асоціювався з новими можливостями,

які, відповідно, несли нові розчарування. Головний герой ремонтує телевізори. На базарі він випадково зустрічає однокласницю, з якою святкував випуск-1997. Це перетворюється на трагікомічне (з наголосом на першу частину) дійство, що навіває думку: не так і багато змінилося відтоді.

Ще одна блискуча робота з тією добою відбувається в короткому метрі **«Людина з фотоапаратом»**. Режисер Віталій Кікоть показує фотографа, який замість омріяного мистецтва змушений за гроші робити знімки тіл на місцях злочинів. Тож іронічна історія перетворюється з часом на щемку розповідь про те, що мрії в дев'яностих були менш реалістичними, ніж сьогодні.

Виходить, що про цей період назнімали достатньо, працювали в різних жанрах на будь-який смак, але досі зостається простір для фантазій. Імовірно, це зміниться і в серіальному форматі, де можна розповідати складніші історії, розбиваючи їх на кілька часових відрізків. Утім, навіть якщо розвитку кіно в найближчому майбутньому не відбудеться через війну, нам іще залишається чимало картин, щоб рефлексувати над першим десятиліттям нашої незалежності.

«Степне» Марини Вроди: спостереження за вічністю

Юрій Самусенко, Київ

В український прокат виходить дедалі менше українських стрічок. І не лише через те, що це дороге задоволення — зняти фільм, а й через війну, яка змушує брати до рук зброю, зокрема, і кінематографістів. Серед рідкісного вибору арткіно на кінофестивалі «Молодість» показали драму «Степне» Марини Вроди. І поговорити про неї хочеться вдосталь, адже це, можливо, остання у своєму роді українська стрічка про село та пам'ять, що ледве тліє в спогадах старих людей.

По засніжених і неасфальтованих дорогах у напівпорожнє село прибуває Анатолій (Олександр Максяков). Він приїжджає, щоб провідати матір (Ніна Антонова), яка доживає віку в старій хаті. Жінка розповідає синові, що на подвір'ї захований скарб: для Анатолія це, мабуть, єдина річ, яка може возз'єднати його з родинними реліквіями. Коли мати помирає, на похорон приїздить брат Анатолія Льоша (Олег Примогенов) — і починається розподіл майна. Брат хоче продати хату за копійки місцевому «колгоспнику», й Анатолій не вельми пручається, бо альтернативи немає.

На тлі засніжених пейзажів Врода намагається якомога більше сповільнитися, показати побут, простір і водночас невимовну тугу за селом. У кадрі надто багато непрофесійних акторів, однак саме ця тенденція в українському кіно неабияк пасує «Степному». На думку одразу спадає епізод під час застілля, коли старі жінки не стримують потоку монологів, оповідаючи пережиті драми і трагедії.

Режисерка, споглядаючи події, тримає фокус неначе здалеку і трохи відсторонено. Стрічка більше схожа на картину, ніж на повноцінний фільм, у якому події можуть розвиватися стрімко. І саме таке споглядання перетворюється на спостереження глядача, який фіксує мотиви часто безмовних героїв, як на полотнах класиків доби Ренесансу. Часто це схоже й на фільми Валентина Васяновича з його довгими кадрами, що, подібно до мозаїки, складаються в єдину історію. Додайте сюди ще кінематографічну апатичність, яка досі простежується у твор-

чості Сергія Лозниці, — й отримаєте «Степне».

Утім, західна преса знайшла інші аналогії. У рецензіях профільних медіа «Степне» порівнювали з роботами російських режисерів Андрія Звягінцева та Олександра Сокурова. У сьогоднішніх реаліях це грає не на користь режисерці, тим паче в цих текстах ідеться про те, що її фільм не дотягує до творів росіян, що він «не має енергії та естетичного первородства його російського аналога». Та насправді енергія та естетика «Степного» набагато краще та доступніше показує те, чого Сокурову ніколи б не вдалося досягнути.

На позір може здатися, що це фільм про занепале село, його закарбування у вічності. Однак це оманливе відчуття зникає, коли Анатолій малює портрет матері. Він хоче зберегти пам'ять про свою родину будь-яким можливим способом і тому намагається віднайти зв'язок із вічним за допомогою єдиного, що вміє, — малювання.

На відміну від брата, Льоша демонструє характер здібного підприємця, який набагато розкутіший за Анатолія у виборі слів та ідей. Імовірно, так було в їхньому дитинстві і збереглося дотепер. Однак вони обоє виявляються людьми, поламаними минулим, що так і не змогли досягнути бажаного. У їхньому недовгому протистоянні, що бачить глядач, Льоша уособлює той самий руйнівний капіталізм, якого не може пробачити йому брат.

Глядач лишається на боці Анатолія, бо проводить із ним більше часу, краще його розуміє. І хоч у цьому персонажеві легко можна розгледіти популярний у росії штамп «маленької людини», його можна збагнути. Режисерка навішує на нього цей стереотип навмисне, адже той — людина радянська, що водночас має власне життя та мрії. Анатолій схожий на тінь персонажа Сергія Макарова — головного героя «Польотів уві сні та наяву» Романа Балаяна. Той також жив у системі, не ухвалюючи важких рішень, а радше розважався всіма можливими способами.

У фільмі Марини Вроди протагоніст — це нереалізований художник, який зберігає зв'язок зі своїм талантом, і тому малює той самий єдиний портрет. Це все, що він може зробити. Певною мірою режисерка виправдовує його безпомічність. Й Анатолієва бездіяльність видається кращою, ніж активність його брата Льоші. Ця дуальність зберігається до самого кінця, коли головним героям доводиться прощатися з реальністю, з якою вони зіткнулися.

«Степне» — не надто приємне кіно, особливо в сьогоднішньому стані війни. Воно може читатися по-різному різними глядачами й застрягати в оптиці «подобається / не подобається» саме через довгі кадри з людьми, які теж застрягли, щоправда, у багнюці. Український оператор Андрій Лисецький намагається знайти красу серед зимового мороку — і часто це в нього блискуче виходить.

Щодо Марини Вроди, то для неї цей проєкт надважливий — і не через те, що вона готувала його 10 років. Це щось більш особисте: пр о село, у якому вона зростала, про людей, яких давно знала. Таку турботу про все, що відбувається в кадрі, ймовірно, і зауважили на міжнародному кінофестивалі в Локарно. Тут її повнометражний дебют відзначили за найкращу режисуру. І це може бути сильним поштовхом, щоб подивитися цей фільм на великому екрані.

РЕЦЕНЗІЇ

Матеріали авангарду: від статей Богомазова до листів Архипенка

Український художній авангард. Маніфести — публіцистика — бесіди — спогади — листи. — Київ: Дух і Літера, 2022, 2023. — 640 с.

Умовна бібліотечка (добре, що не уявна!), присвячена українському авангарду 1910–1930-х років, поповнилася доволі масивним томом. Збірник «Український художній авангард. Маніфести — публіцистика — бесіди — спогади — листи», укладений найавторитетнішим дослідником явища Дмитром Горбачовим, за участю Сергія Папети та Олени Папети, з'явився друком у видавництві «Дух і Літера». Він неминуче стане одним із важливих джерел подальших досліджень, осмислень і переосмислень українського авангарду, що тріумфально повернувся з напівзабуття та міцно утвердився в інформаційному та загалом гуманітарному просторі.

Найбільша частина збірника — маніфести, диспути й теоретичні статті. Насамперед від творців, теоретиків і дослідників образотворчого мистецтва першої половини двадцятого століття (матеріали «Українського художнього авангарду» насправді не зовсім вміщуються ні в цю часову рамку, ані в згадані вище десяті-тридцяті роки, але все ж загалом так чи інакше «примагнічені» саме до цього періоду). Це, наприклад, такі класичні тексти, як «Про мистецтво» і «Про графіку» Олександра Богомазова, «Живопис — колірний простір» Давида Бурлюка, «Майстерня монументального мистецтва» Михайла Бойчука, «Доповідь на відкритті виставки Прибильської та Собачко» або «У конструктивному одязі» Олександри Екстер, «Чи потрібна кому опера?» Анатоля Петрицького та «Формула сценографічного балансу» Олександра Хвостенка-Хвостова. Втім, до уваги чита-

чів і читачок тут запропоновано не лише праці практиків і теоретиків «візуалки» — у збірнику є також теоретизування, скажімо, письменників-авангардистів: Михайля Семенка, Ґео Шкурупія, Майка Йогансена та Валер'яна Поліщука.

Коли перечитуєш маніфестово-публіцистичний блок «Українського художнього авангарду», виникає стійке відчуття, що авангард і в широкому естетично-організаційному розумінні, і як епоха став якісно новим етапом у розвитку рефлексій та авторефлексій в українському мистецтві. Можна зовсім по-різному ставитися до пропонованих авангардистами концепцій, а надто — до їхньої категоричності. Але буде відверто важко назвати їхніх попередників чи навіть сучасників, які б настільки детально, активно, системно й масово занурювалися б у питання форми, окремих елементів творчості на зразок кольору чи геометричних нюансів. Гадаю, прорив у теорії — одне з не надто визнаних дотепер досягнень українського авангарду.

Менш концептуальна, проте читабельніша й «інтимніша» частина книжки — листування, мемуари та інші подібні тексти. Привертає увагу тут, приміром, епістолярна спадщина Василя Єрмилова, яскравого експериментального художника й дизайнера, засновника цілої школи. Його листи до Віктора Платонова та Дмитра Горбачова — це і згадки про авангардну молодість (у 1960-ті роки вони вже не були чимось відверто крамольними, як за десять-п'ятнадцять років до того, але залишались ексклюзивом), і мистецькі враження та будні художника в його останні роки життя. Листування Олександра Архипенка (цікаво, чому серед українських художників-авангардистів аж так багато людей з іменем Олександр / Олександра?) більшою мірою побутове, з нього можна довідатися про настрої митця з приводу переїздів із Європи до Америки й навпаки (скидається на те, що він кожного разу полишав і той, і другий континент із прикрими враженнями), про організацію виставок, про здоров'я. Але трапляються і, так би мовити, геополітичні прогнози, деколи доволі слушні (лист 1923 року): «Про причину мого від'їзду [до Америки — О. К.] я Вам вже писав. Я не думаю, що в Європі всю політичну та економічну плутанину можливо вирішити мирним шляхом, і незабаром той час, коли спалахне нова Європейська пожежа. Я надто далекий від політики та ін., аби долучитися до подій. Діяльність, якій я себе посвятив, потребує миру і спокою. Артист продуктивний лише далеко від суєти. (...) Більше ніж Європейське безумство мене цікавлять способи забарвлення цинку, у великій кількості екземплярів».

Або уривки з надзвичайно колоритних мемуарів ще однієї зірки образотворчого авангарду, Олекси Грищенка. У його «Україні моїх блакитних днів» — історії з часів юності митця, його перших образотворчих пошуків, пригод і мандрів. Так, один з епізодів розповідає про зворушливі та сповнені екстатичного захвату від мистецької праці подорожі до Криму. Взагалі ці спогади дуже варто було б перевидати, як це нещодавно відбулося з його «Моїми роками в Царгороді». Письмо Грищенка образне, динамічне, ефектне, можна лише шкодувати, що він не реалізувався ще і як літератор.

Книжка «Український художній авангард» очікувано стала утвердженням певного розуміння, кого можна інтегрувати до поняття «український авангард». У збірнику натрапляємо на публікації не лише Казимира Малевича чи Давида Бурлюка — щодо їхньої належності до української авангардної спадщини вже є консенсус принаймні в Україні. Тут опубліковано тексти і значно несподіваніших авторів, зокрема таких, як Велимир Хлєбников та Анатолій Луначарський. У цей спосіб Дмитро Горбачов продовжує свою багаторічну й небезуспішну лінію на максимальну інклюзивність словосполучення «український авангард».

Олег Коцарев,
м. Буча, Київська область

Смак любові й життя

Андрій Гудима. 69 спецій для Серця. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. — 223 с.

Уявляю презентації цієї книжки: автор міг би проводити їх у ресторані. Міг би при цьому готувати вишукані чи прості страви і, сиплючи в них спеції, сипати дотепами, як він це робить у книжці. Наприкінці до нього б вишикувалася черга по автографи, переважно складалася б із жінок, і кожній автор писав би щось особливе.

Такого не буде. Бренд-шеф мережі ресторанів Open і Re:bro, шеф Академії смаку Андрій Гудима загинув 2 липня 2023 року під Бахмутом як військовий. Його книжка «69 спецій для Серця» мала вийти ось-ось. Ось вона вийшла, з ілюстраціями Світлани Фесенко.

Так, це книжка про спеції. Але — не довідник. Відразу скажу, що хто б цікавився власне кухнею, то може знайти тут корисні поради — їх безліч. Наприклад: гвоздику, як і інші ефіроноси, кип'ятити не варто; солити смажене треба наприкінці, а от суп — і на початку, і в кінці; розмарин не слід змішувати з лавровим листом; корінь імбиру краще чистити не ножем, а ложкою (!). І важлива деталь: мова тут насправді — не лише про спеції, а і про інші продукти: картоплю, томати, кабачки, яйця, пасту. Та і взагалі, деякі розділи — не про продукти, а про Baazaaar (так розділ і називається), про заготовки на кухні, про духовку та її проблеми (насправді про те, що функція духовки — не зберігання сковорідок і гусятниць, як багато в кого виходить).

Одначе зводити книжку лише до кулінарного порадника — все одно, що уявляти дерево, зваживши лише на потенціал дровозаготівлі; чи зводити Україну тільки до чорнозему; чи літо — до сезону вирощування гладіолусів.

Насправді це грайлива розмова впевненого в собі не лише кулінара, а й досвідченого чоловіка, що за життя вів різні види діяльності: був і більд-редактором, і працював у державних структурах, і любив плавати на яхті, і служив у десантно-штурмовій бригаді. Мав багато друзів і подруг, при цьому — як можна зрозуміти зі спогадів Андрієвих друзів уже по його загибелі — умів вести щирі відкриті довірливі розмови, вмів радити, зараджувати, заспокоювати, надихати. І книжка ця — саме розмова, бо адресат тут прозирає крізь рядки. На початку я сказала, що черга по автографи на презентації складалася б із жінок — не тому, що куховаріння жіноча справа, а тому, що саме до жінки раз по раз звертається автор. Її образ чітко вимальовується в уяві. Мовчазна, вдумлива, спершу несмілива, але дедалі впевненіша в собі. Ніжна, вільнолюбна й часом шалена. Кожна читачка може всміхатися, розуміючи: йдеться про неї. Почуватися так, ніби з нею фліртують: «Давай я тобі покажу, як це робити наживо, це не розкажеш. Треба, щоб ми були поруч. Рука до руки. Плече до плеча».

Та насправді Серце у книжці — це Юлія, 15-літня авторова донька. Це до неї він раз по раз звертається: «Тому гордо проходь мимо, тримаючи спинку, пам'ятай — ти ж красива!», «Вибирай САМА овочі, які будеш ставити на ваги», «І ось без візуальних доказів нехай тоді ці кулінарні сноби вгадують, що саме ти там додала».

Це книжка смаку не тільки до їжі, а й до слова. З підбору слів розуміємо: автор — той, хто не боїться експериментів, не вкладає себе в рамки, і спершу вихід за рамки літературної мови трохи навіть бентежить: хіба це той стиль, де граються? «Не всі знають, що не варто тримати лист увесь час, доки готується бульйоха». А потім розумієш — саме той: «Лімончелло, помаранчелло, мандаринелло і грейпфрутелло!». Свобода в поведінці з мовою передбачає свободу загалом. І в уяві, і в метафорах: кріп — «вусань пишночубий», «тонкий мужчина з лукавим поглядом з-під настовбурчених зелених брів», кінза — «читатиме вголос Жадана, втрачатиме свідомість у сауні», петрушка — «кров з молоком, кава з перцем, цілуватись у під'їздах та на гірських вершинах». Свобода — і в стравах, звичайно. І в житті, і в любові.

Це книжка не порад, а світогляду. Книжка про спосіб життя. Книжка не лише про продукти. Недаремно остання, 69-та, спеція тут — любов: «Ніяка спеція не вартує витраченої секунди, якщо вона не приправлена головною спецією з тут описаних. Люби готувати. Люби життя».

І недаремно в грудні 2023 року Капітула Премії імені Юрія Шевельова присудила Андрієві Гудимі (посмертно) спеціальну відзнаку за смак до життя і слова, з глибокою вдячністю Герою за чин.

Анастасія Левкова, Львів – Київ

Микола Глущенко: приголомшливий «стукач» чи блискучий український художник?

Катерина Лебедєва. Микола Глущенко — художник і шпигун. — Київ – Харків: Видавець Олександр Савчук, 2022. — 160 с.

У видавництві Олександра Савчука вийшла друком книжка мистецтвознавиці, журналістки, письменниці Катерини Лебедєвої «Микола Глущенко — художник і шпигун». Це біографія вельми символічної для української культури та історії постаті. Адже Микола Глущенко (1901–1977), з одного боку, був втіленням глибоко відданого мистецтву художника, настільки вільного у творчості, наскільки це було дозволено «легальному» митцю в УРСР. А з другого боку, він сприймається нині як класичний приклад творця, спокушеного тоталітаризмом — адже Глущенко співпрацював з радянськими «органами» під псевдонімами «Ярема» та «Художник», виконував і розвідувальні завдання, і, наприклад, писав доноси на колег, знайомих і друзів.

Книжка вабить та інтригує. По-перше, перед нами життєпис людини з непересічною, «гостросюжетною» долею. По-друге, йдеться про важливого представника українського мистецтва двадцятого століття, яскравого та вибагливого художника із серйозною школою, великим обдаруванням і небанальною працьовитістю. Зрештою, легко переконатися в цьому, погортавши зо три десятки репродукцій. По-третє, герой цього видання був залучений і до іншого «гортання» — важливих сторінок української та не тільки української історії. Нарешті, по-четверте, Микола Глущенко викликає суперечливе ставлення як лю-

дина. Його добра творчість «урівноважується» цинізмом і підлістю митця, котрий активно і, звісно, небезпечно ділився зі своїми кураторами даними про найрізноманітніших перестрінутих на «життєвих шляхах» людей: від Олександра Довженка до, приміром, Тетяни Яблонської. Така суперечливість особливо актуальна сьогодні, у часи активної декомунізації (часто так само дискусійної), у дні війни, коли неминуче підсилюється увага до моральних і громадянських вимірів вчинків живих і мертвих. Як паралель одразу спадає на думку дискурс навколо іншої постаті — поета Миколи Бажана. Блискучий майстер літератури, вишуканий стиліст, він теж перебував дуже близько до меж дозволеного в українській радянській культурі, зробив багато важливих і корисних речей, проте був дуже міцно інтегрований із радянською владою та, твердять історики, теж не уникнув необхідності звітувати про співрозмовників. Щоправда, у його випадку, підозрюю, йшлося не так про спокусу, як про примус.

Відразу треба зазначити, що моральної дилеми ставлення до Миколи Глущенка Катерина Лебедєва у своїй книжці не розв'язує. А просто ознайомлює із, словами авторки, «грою світла і тіні» в житті її героя. Інколи, щоправда, на цих «вузлах» та «розв'язках» текст трохи стилістично «заносить» — й оповіді про прикрі акти колаборації видатного митця дивно межують із захопленими пасажами.

Лебедєва торкається маловідомої історії молодих років Глущенка, зокрема, заплутаного сюжету його виїзду з України та раннього еміграційного періоду — часу активного навчання майбутнього майстра. Пізніше художник постає значною мірою через оптику французьких щоденників Володимира Винниченка. Звісно, це специфічне джерело, що часто більше говорить про автора, ніж про описуваних осіб чи події. А втім, і з такого матеріалу можна роздобути певний фактаж і атмосферу, попри призму екстравагантного егоцентризму письменника. Далі авторка описує деякі відомі на сьогодні моменти співпраці Глущенка з радянською розвідкою та, зрештою, його переїзд до Радянського Союзу. Тут Катерина Лебедєва спирається насамперед на архівну справу Глущенка-агента. До речі, це цікаве й колоритне читво можна вивчити детальніше на спеціальному сайті https://hlushchenko.uartlib.org/, що з'явився паралельно з книжкою та доповнює її (там є чотири томи особової справи плюс повна добірка згадок про Глущенка в щоденниках Володимира Винниченка).

Радянський період життя Глущенка з об'єктивних причин висвітлено найдокладніше. Естетична сюжетна лінія розповідає, як художник трохи «згорнув» експериментальну творчість та вимушено занурився в стихію соцреалізму, а потім вивільнився з неї. Інший сюжет — «зона комфорту» митця. Агент «Ярема»/«Художник» здобув високий суспільний статус та матеріальний рівень, елегантний побут. Хоч спочатку доводилося переконувати начальство, що таємному співробітнику необхідна велика квартира, бо інакше йому важко зустрічатися з потрібними людьми. Миколу Глущенка, на відміну від більшості інших радянських художників, легко й часто випускали за кордон. Скажімо, помалювати у Швейцарії, у місцях, де бував Ленін. Він мав численні міжнародні знайомства. Іноді досить несподівані — наприклад, регулярно спілкувався із західним артдилером українського походження Володимиром Семчишиним, що міг за один візит до УРСР купити картин українських радянських художників на сотню-дві тисяч доларів, а за один приїзд до Парижа придбати триста робіт Олекси Грищенка. Можна припустити, саме за таке життя Глущенко платив розвідництвом і доносами. А ще — за можливість плідно й досить вільно працювати. З книжки Катерини Лебедєвої дізнаємося про його трудоголізм, щиру відданість своєму мистецькому шляху. Чимало спогадів показують художника великим ентузіастом пейзажу і пленеру, а втім, можливо, на пленерах його просто було краще видно.

І власне, вихід книжки і її вміст, здається, чітко демонструє: у сфері культури, мистецтва безглуздо обмежуватися тільки моральними та елементарно-політичними оцінками. Навіть однозначно особисто «заплямована» людина може зробити виразний і цікавий внесок у культуру. Ігнорувати її творчість із міркувань моральної гігієни — лише звужувати культурний простір, що й без того зазнав багато обмежень та вилучень.

Олег Коцарев,
м. Буча, Київська область

Світло посеред темряви

Таня Касьян. Наше. Спільне. Як зберегти в собі людину під час і після війни. — Київ: Лабораторія, 2023. — 213 с.

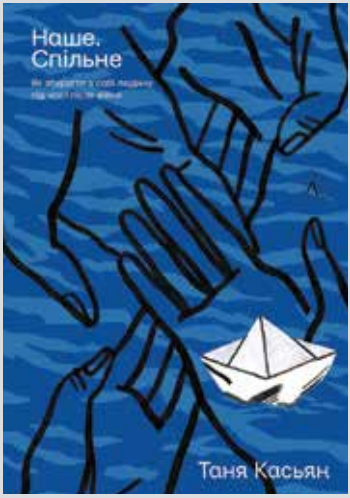

Книжка під назвою «Наше. Спільне» могла б приховати під обкладинкою що завгодно. Це могла б бути збірка довідок про українські символи. Чи рекламний буклет про традиційну біжутерію. Чи словник діалектних слів — усіх регіонів. Абощо.

Підназва «Як зберегти в собі людину під час і після війни» наближує до суті. Та все одно не робить ясними ані жанр, ані тему. Вони стають зрозумілі тільки після прочитання перших розділів.

Й ось, читаючи перші розділи, вибухаєш емоціями.

Якщо коротко, то це книжка про те, як наша психіка реагує на пережите у війні, як бути з цими реакціями і як керувати ними, щоб лишатися при здоровому глузді. Але! Ще більше — ця книжка про війну й людей. Про Маріуполь. Про волонтерство. Про життя в евакуації. Про роботу бойових медиків. Про віднаходження сенсу життя після невиправних травм. І це тільки невелика частинка того, про що ця книжка.

Ось менеджерка культури Марія Кутнякова, яка переховувалася від обстрілів у Маріупольському драмтеатрі й дивом вижила. Марія мусила дати собі відповідь на питання, чи забирати їжу з магазинів — це мародерство чи виправдана спроба вижити, чи ходити по газонах — це безкультур'я чи виправдана спроба втекти від обстрілів. Ось журналістка Роксана Куранова, яка евакуювалася з Маріуполя через фільтраційний табір. У перші дні повномасштабної вона ще не погоджувалася їсти впольованого сусідом зайця, бо «тоді ще почувалась принцесою», але потім розповідала: «В одній з квартир лежало тухле м'ясо у пакеті. Доба в оцті не змогла перебити його смороду, але після обсмаження на вогні ніхто не гребував можливістю вкусити шматок». Ось фотографка Олеся, яка, евакуюючись із міста, мусила прикривати 6-річній доньці очі, щоб та не бачила шматків розстріляних людських тіл. Пересиджуючи обстріл в одному з підвалів, вона побачила, що донька дивиться не кліпаючи в одну точку, а потім почула від неї: «Мамо, мене вб'ють?».

Утім, героями книжки є не лише маріупольці. Ось Уляна Пчолкіна — жінка з Бучі, яка давно має інвалідність і яка нині допомагає людям з ампутованими через війну кінцівками налаштуватися на подальше життя. Ось Ольга Брайченко — мама з трьома дітьми з Дніпра, яка, ризикуючи життям, евакуює людей із

прифронтових сіл і містечок. Ось адвокат Масі Найєм, який утратив на фронті око й тепер знайшов сенс життя в тому, щоб захищати права ветеранів. Ось дружина командира полку «Азов», який пережив російський полон, Катя Прокопенко. І ще багато-багато історій.

Авторка не лише проробила величезну роботу зі збору цих історій, себто провела десятки розмов про пережитий жах (такі розмови — це окремий жанр інтерв'ю!) — вона ще й майстерно всі ці історії переказала. Діалоги, розповіді про події, що за чим відбувалося, — цю книжку читаєш так, ніби дивишся екшн.

Раз у раз Касьян посилається на свою психотерапевтку Марію Фабрічеву, розповідаючи, які є категорії людей за реакціями на важкі події, та що варто робити за таких чи інших ситуацій. Це матчастина, теорія. І як у теорії, так і в історіях авторка показує, як ми сумуємо, боїмося, лютуємо, гидуємо, — і закликає легалізувати ці емоції, їхні вияви, щоб залишитися живими людьми при здоровому глузді. Вона демонструє, як ми заперечуємо реальність, як ціпеніємо, як консервуємо біль і забороняємо собі страждати, — пояснює, чому так відбувається і що з цього виходить. Касьян дає зрозуміти, як ми втрачаємо ґрунт під ногами, коли горизонт планування туманіє, і як повернутися на цей ґрунт. Вона препарує процес, як ми поринаємо в діяльність і як вигораємо. І радить, що робити, аби не вигоріти.

Чого люди бояться найбільше? Чому багатьом було важко повірити в повномасштабний напад росії? Чому люди звинувачують одне одного? Чому повчають? У цій книжці й показано на прикладах, і названо прямо глибинні причини цього. Тут заторкнуто й тему звинувачення своїх же, не ворогів: і за те, що почуваються щасливими (мовляв, як можна, адже війна, люди гинуть), і за те, що почуваються нещасливими (як можна, адже є ті, кому гірше). «Допомогли також нагадування собі, що вона — жива людина й має право на власні відчуття та переживання, і той факт, що хтось перебуває в гірших умовах, аніж вона, ніяким чином не звільняє її від власного болю чи переживань».

Кожен читач зреагує на власні тригери, на найближче собі. Та, здається, авторці йшлося передусім про те, що на психологічному рівні війна, з погляду агресора, — це заборона на життя. А тому так важливо в час війни робити те, що доводить: ми — живі. Цінувати кожен момент, здатний подарувати радість.

Небагато хто нині зважується читати книжки про теперішню війну — надто боляче, бо ще немає часової дистанції. Майстерність Касьян полягає і в тому, що вона описує жах, але при цьому дає надію — на те, що після війни можливе життя, а не лише існування, радість, а не застиглість на стадії злості чи горювання, порозуміння, а не змагання за те, хто потерпів більше.

Анастасія Левкова, Львів – Київ

MINISTERSTVO KULTURY

„Український журнал" www.ukrzurnal.eu
Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 9 (162), 2023, рік вісімнадцятий
Видано у Празі; подано до друку 15 грудня 2023 р.; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланин; Київ – Юлія Озен, Настасія Євдокимова; Познань – Катерина Шестакова; коректор: Надія Їздрик; верстка: Ондра Гулеш; дистрибютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову.
Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862

РОСІЯ